

KULTÚRA SLOVA

*Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
jazykovedného ústavu
Eduára Štúra
SAV*

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Beňáková, Gejza Horák, Ján Horáček, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Matej Považaj, Jozef Ružička, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 12 — ČÍSLO 9

O B S A H

HORÁK, G.: Tridsaťročné Červené víno	289
HEČKO, B.: Fikcia a skutočnosť v Červenom víne	294
Z prácovného životopisu Františka Hečku	300
FINDRA, J.: Vyjadrenie postoja v prehovore	301
PALKOVIČ, K.: O jednom type pohyblivých hlások v slovenčine	306

Rozličnosti

Za čo (sa) možno habilitovať?	310
Š. Horváth	312
Skalolezec, skalolezectvo. S. Ondrejovič	312

Správy a posudky

Milan Urbančok má päťdesiat. G. Horák	313
Súborné dielo o liečivých rastlinách. F. Buffa	314

Spytovali ste sa

Odrazovka a odrazka. M. Považaj	317
Nové sloveso <i>spojazdníť</i> . J. Kačala	318
Pramenníky, pitné fontánky. E. Rísová	319
Výslovnosť miestneho názvu Odesa. J. Jacko	320

Tridsaťročné Červené víno

GEJZA HORÁK

Od vydania prvého románu Františka Hečku prešlo tridsať rokov. Pod názvom *Červené víno* ako trojzväzkový autorov prozaický debut (v edícii Knižnica Slovenských pohľadov a s ilustráciami Martina Benku) ho v r. 1948 vydala Matica Slovenská.*

Vďačne pripomíname toto výročie našim čitateľom. Chceme ukázať, že *Červené víno* je čitateľský nápoj svieži, jazykovo sýty. Jeho sila postupom času nezoslabla; naopak, mocne, znásobuje sa ako sila dobrého vína. Možno si ním potúžiť — hádam i zdravo rozbúriť jazykové povedomie zakaždým, keď ho znova premeriavame ako celok, i keď si z neho vyberáme po častiach, ak si (v zmysle jeho názvu) kde-to z jeho priam prekypujúcej hojnosti príležitostne črpнемe.

Červené víno je fantáziou spestrený a dotváraný pohľad späť, živený spomienkami mladého človeka, ktorý rástol, každodennou robotou kresaný, v západoslovenskej vinohradníckej dedine v prvej polovici tohto storočia. Pohľad na obdobie pred prahom prvej svetovej vojny, na štyri roky jej trvania a na dravé i trpké hľadanie politickej a hospodárskej slobody v rámci buržoáznej Československej republiky v dedinskom prostredí.

O literárnom popude napísať vinohradnícky román František Hečko vo svojich autobiografických črtách *Od veršov k románom* píše: „Keď si myslím v lete roku 1943, požiadal ma básnik Ján Kostra, aby som

* Červené víno vyšlo doteraz v týchto vydaniach: 9 slovenských vydanií (Matica slovenská, Slovenský spisovateľ — 5, SVKL, Tatran, Pravda), 3 české vydania, 2 ruské vydania, po 1 bulharskom, slovinskom, litovskom, nemeckom a maďarskom vydání. V súčasnosti sa prekladá do rumunčiny.

mu napísal do rozhlasu krátku rozprávku — o matke. Hneď som sa dal do roboty. Opísal som skutočnú príhodu, ako starostlivo ma matka vypravila ako študenta po vianočných prázdninách späť do internátu. Všetko, čo mala a mohla, poukladala mi do batoha, iba malý bochník chleba zabudla na polici. A potom s tým peciňom postruhníkom bežala za mnou cez veľmi široké a hrudnaté pole a na prostriedku toho poľa ma dohonila. (...) Táto rozprávka, keď bola hotová, nepáčila sa mi — málo realisticky som v nej opísal matku. A toho, čo som chcel v nej povedať, mal som plné srdce, až ma pobolievalo od plnosti. Preto som rozprávku rozširoval, ustavične som k nej pridával nové strany — i pred jej začiatok, i za jej koniec. A tak mi pod perom rástli kapitoly a po päťročnej námahe bolo ich až šesťdesiat, takže sa už samy pýtali dovedna. Skoro som ani sám dobre nepostihol, že som vlastne napísal trojdielny román... Ked si z neho potom dve či tri kapitoly prečítał spomenutý už Ján Kostra, prezrel najprv slinu v suchom hrdle a potom mi odporučil, aby som knihu pomenoval jedine možným názvom — *Červené víno*.“

K tomuto mnohostranne priliehavo motivovanému názvu pripájame upozornenie na viac ráz v románe nepriamo naznačovanú okolnosť, že v ľudovom pohľade je červené víno takmer zázračný liek, lebo sa vraj rovno mení na krv: *Ide [Marek] nosiť ostatnú krv do ostatného suda v pivnici.* (I, 181) — *Flaša spieva najhlasnejšie, keď sa z nej červená krv leje do dvojdécáka.* (III, 35) — *Veľký Silvester si poposadne na posteli a nesie pohár k ústam. Červená krv, ako sa mu ruka trasie, prelieva sa cez okraj skleničky, farbi posteľnú bielizeň do kravava.* (III, 327)

Červené víno možno charakterizovať ako báseň v próze oslavujúcu dobrú prácu vystavenú vrtkavosti počasia, víťajúcu slnce i tichý dážď a preklínajúcu náhle pohromy v podobe ľadovca alebo všakovakej živej drobnej hávede (zlezby). Pritom je to román zásadných i zdanlivo malicherných generačných zápasov v rámci širších sociálnych konfliktov. V tých prvých naostatok víťazí vyrovnanie klúčom uznanlivého postoja, ktorý sa však zrodil iba zmúdrením po krutých osudových osobných skúsenostiach. Krutohlavé rodinné zápasy sa napokon riešia zmierlivou, kým sociálne problémy ostávajú otvorené a vtieravo volajú po riešení ďalej. Prvý Hečkov román možno podľa jeho obsahovej dominanty charakterizovať ako zápas v rodine; je to zápas, v ktorom napokon víťazi etický princíp reprezentovaný múdrou, lebo priam neuvieriteľne dobrou prababičkou. Zápas sociálny: o hospodársku a politickú slobodu je predmetom ďalších diel Františka Hečku, ale i v tomto okruhu, ako konštatuje autor v záverečnej časti *Červeného vína*, sa v zobrazenom období postúpilo o krok ďalej.

Svoj román otvára autor invokáciou veľkej zákonitosti sveta. Akoby

podľa starodávneho zvyku básnikov prosil múzu o dar sústredenia, inšpirácie a o dovolenie pustiť uzdu fantázii; aby mohol vyrozprávať i nepočuté a namaľovať i nevidené. Završuje ho hlasom tej istej zákonitosti, možno povedať, povzdyhom nad tým, čo rozprával, i vďakou za to, že sa z duše mohol vyrozprávať. Autor si odpovedá na otázku — nevyslovenú, lež v dejinách umenia pridávanú ku každému závažnému umeleckému dielu — Čo sa stalo v priebehu času, ktorý práve opísal?

„*Nič sa nestalo, len život tu pokročil o krok dopredu a svet je trochu lepší...*“ — vráví so zadostučinením.

Nová zelenomisko-vlčindolská generácia ako zdravý mládnik zmienenia starších dvoch nastupuje: *A slnce svieti nad Želenou Misou. A vetrik povieva.*

Jazykovú stránku *Červeného vína* charakterizujú západoslovenské prvky (zväčša v slovnej zásobe, v menšej miere i v gramatike); dôkladnosť rozprávania, korenená ustavičnou dedinskou expresívou výbušnosťou reči; prirovnania, motivované vecným okruhom vinohradníckej práce; zápalisté reprodukovanie rečníckych a slohových prejavov, ktoré dokumentuje priam bytostné zacielenie autora bojovať za pravdu, spravodlivosť, poháňané výmyselníctvom — pokrokom.

V rámci jubilejného pohľadu na *Červené víno* si všimneme iba daktoré z týchto charakteristik, a to tak, že ostatné sa v nich zjavia nepriamo; tie potom spomenieme bez súvislých ukážkových príkladov.

Dôkladnosť rozprávania vidíme v presnom čiselnom určovaní, vyrtávaní vecí (doň patria i tzv. triády) a v častom uvádzaní dvojpôlovosti javov.

V čase, keď vstupujeme do Vlčindola so svojou veľmi divnou rozprávkou, čupí si v ňom už *triatriadsat* podpivničených chalúp. (I, 19) — Jeho [Bolebruchovo] gazdovstvo je vlastne malý majer, i hospodársky rozdelený na *troje*: na dorábanie vína, na pestovanie zbožia a na dochovávanie dobytka. (I, 42) — (...) majiteľ najväčšieho hostinca v Slivnici číta Urbanovi na dlaň *deväťsto sedemdesiatdeväť* korún. (I, 58) — V sobotu, pred *dvadsiatou prvou* nedeľou po Svätom Duchu, zmysleli si prababička Alojzia Kristová na Želenú Misu. (I, 64) — Prietŕž mračna vyhrázla dieru do sveta: hlbokú ako studňa, širokú na *päťoro psích zabrechaní* a dlhú-dlhočinznú na *tritisíc slizkých hadích tiel*... (I, 10) — (...), aby (Lucka) nad ránom nastúpila dlhú cestu zo Západného Mesta do Vlčindola, ktorá vedie cez *dvanásť* mestečiek a dedín, cez *sesť* riek a potokov a cez *tri* vrchy a doliny. (III, 59) — Nesie [Kristína] *oba batohy: jeden* v podobe putne s hnojom na chrbe a *druhý* v podobe dietafa pod srdcom. (III, 72) — [Urban] plnú *hlavu* má obecných starostí a plné *nohy* obecných pokonávok v Zelenej Mise a v Slivnici. (III, 72) — [Štát okráda vinohradníkov.] *Pätnásobne* hovorí: *po prvý raz* tým, že trpí, aby daň od vína bola dva razy taká veľká ako jeho cena; *po druhý raz* tým, že pre vinohradníka a jeho rodinu necháva nezdanených len dvesto litrov,

čo je bagatel; po tretí raz tým, že vinohradníkovi nedovolí predávať víno nadobro (...); po štvrtý raz tým, že dováža víno z cudziny a my, jeho občania, chudobnieme; po piate tým, že s pomocou svojich financov pripravuje nás aj o ostatný kúsok rozvahy, ktorú sme si v našom tažkom živote ešte udržali. (III, 121) — Lucka si chytí muža za ruku, ale povedať mu nestihne nič, lebo stanú sa naraz tri veci: z veže kostola ozve sa zvon, z kuchynských dvier zavolajú babka a na uličnú bránu zatrepe bičisko. A mladé manželstvo raz nevie, či sa prežehnať, či sa zvítať s babičkou a či bežať otvárať. (III, 333)

Do rámca dôkladnosti zahŕňame napr. aj frekventovaný výraz na spôsob vo funkciu prirovnávacieho ako: Sú totiž veci, ktoré na spôsob ostrého ôstia pichajú mladej Lucke rovno do duše. (III, 48)

Prirovnania, metafory a frazeologické jednotky vnútorne opreté o prácu vo viniciach a v poli:

Jozefka, naplnená Róchovou láskou po vrch ako džbán muštom, odplatila sa mu za jeho dobré dvojnásobne: porodila mu dvojčence. (III, 40) — [Pavol Apoštol] Leží na posteli ako dvojokvúnák na podvaloch, ako obrovská tekvica v zemiačníku. (III, 141) — Ráno je kalné ako pracujúci mušť a plné vlnkej čvachtanice. (III, 142) — Vlčindol hnije. Ľudia v ňom nemajú čo robiť. Ruky im visia pri telách ako klepetá a duše prázdne ako sudy, z ktorých sa vytocí všetko víno. (III, 140) — Zo zeme za Blatnicou z ružového oparu tisne sa slnko. Akoby sa ozrutné zemské semeno dralo z hrúd! (III, 198) — [Oliver Ejhledjefská] Je to pevný človek, tuhý ako konopný povraz, ale večný burič. (III, 144)

Záluba vzrušene sledovalať vznikanie [koncipovanie] slohových a rečníckych prejavov; autorove rétorské apostrofy. — Stačí krátkym úryvkom odkázať na dynamický, naplno zúčastnený opis toho, s akým zápalom Marek (žiak vinohradníckej školy) koncipuje slohovú úlohu Oberačka vo Vlčindole: *A Marek Habdža sa oddáva do diela. Vychodí so svojimi na Volské chrby, oberá s nimi biele hrozno v prsiach Vlčích kútov a čierne na ich temene, znáša putne do prešovne, mliaždi hrozno v mlynco nad kadečkou, nabija do preša mäkké i tvrdé kláty. Panebož, až to bolí, aké je to krásne.* (III, 26) — Ďalej pripomienime veselý rečnícky prejav študenta hospodárskej akadémie Marka Habdžu na „družobnom“ programe vyšszej gazdinskej školy v Čechách (*Študijná exkurzia*, III, 171—175) a rozličné vinohradnícky vyladené kázne [kázeň zelenomiského dekana: *Chlieb náš každodenný*, I, 182—183 a pútnickú kázeň starého františkána: *Na Svätom Kopčeku*, II, 58—60].

Rétorské apastrofy a digresie dokumentujú tieto ukážky:

Ach, bud' prekliata ľudská lúbosť v rukách dvoch ľudí, keď jedny vystierajú sa na objímanie a druhé sa zasekávajú do podoby klepiet! Bud' prekliate

milovanie súdc, keď jedno preteká opojením bez vína a druhé páchnie hriechom (... I, 209) — Ach družstevníctvo, družstevníctvo! Nijaké kšeftárenie, nijaké machľovačky, nijaké vykorisťovanie. Práve naopak: lacno kúpiš, draho predáš, bezpečne uložíš, výhodne si vypožičiaš, len podpíš prihlášku a zaplat podiel! (III, 98)

Bez širšieho citovania uvedieme ukážky západoslovenských lexikálnych a gramatických prvkov. Z lexiky: *cudar* — *cudarský* — *cudarstvo* (naničodník, lotor), *vykikoliť sa* (vyterigať sa), *sprajnosť* (prajnosť, žičlivosť), *heblat* — *heble sochou* (s námahou [po]kývať niečim ťažkým), *okolica*, *zhmlesiť sa* (zomlieť sa, strhnúť sa), *zalomásiť* (ovaliť, stredosl. *zachloštiť*), *zlezba* (pliaga, pluhavina, háved'), *mučačka* (mucholapka, muchár), *klobučený*: *klobučené botky* (z hrubej plsti), *lúchať* (porov. stredosl. *lóchat*; pozri aj Fejtóny), *opicháč* (obsmýdač bez vážneho záujmu). — Špeciálne výrazy platné ako nárečové terminy typu *haža*, *hepa* neuvádzam; autor ich vysvetlil v pripojenom slovníku. (Vinohradnícke terminy by mohli byť predmetom špeciálnej štúdie.)

Z gramatických prostriedkov stačí pripomenúť prechodník *ida* = idúc, idúcky a konštrukciu typu *buda tebou* = byť tebou, keby som bol tebou (*Buda tebou, synku, netrápil by som sa*, III, 524) a s ňou súvisiace časté používanie neurčitkovej polovetnej konštrukcie s podmienkovým významom: *Nepripojiť sa Lucka s Jožkom, bolo by s Markom zle.* (III, 201). — Napokon spomenieme plurál úcty, keď sa hovorí o starších, najmä dobrých ľuďoch (napr. o úctyhodnom družstevnom apoštolovi Tomášovi Slivnickom a o prababičke Alojzii Kristovej.)

Z frekventovaných individuálne charakteristických lexikálnych prostriedkov uvedieme atributívny výraz *na zázrak* (zázračný, zázračne; majúci v nevýslovnej miere príslušnú vlastnosť), *vyskakovať z kože* (prekypovať citovým vzrušením), *čochravý*: *čochravý krok* (škrabotavý k.), *znechávať sa niečoho*, *zazubadliť si niekoho* (zmocniť sa), *predržať* (prežiť istý čas; vydržať), *vlčindolský túz* (prvý gazda). — Pravdaže, v bohatej tvorivej výhni — ako to inak nebýva — vyrobil F. Hečko i daktoré nepodáryk; po odstupe času ich celkom otvorené spomína vo svojom pracovnom životopise a neomilosťuje.

Ukážka z výrokov, v ktorých sa prihlasujú príslovia alebo sú ich vhodnou parafrázou: *Modlitba sama nepomáha, keď sa nezosobáši s robotou.* (II, 36) — *Nezabúdať*, že od závislosti je len skok ku krádeži! (II, 67) — *Je to učiteľ nie veľmi múdry, ale so srdcom na dlani vie vykonať viac ako päť učiteľov so zlostou na tvári.* (II, 151) — *Kto má plné bruchu, komu trčí z hrudla, s tým je ťažká zhováriká.* (III, 89) — *Kto vymysiel kar, nemal všetkých doma.* (III, 246).

Pri čítaní Červeného vína v nás zarezonujú najmä ohlasy diela Kučučinovho (*Dom v stráni*, ale i menšie vinohradnícke črty, napr. *Mišo*) a tak trocha i Timravinho (pozri napr. opakovanie ustáleného prívlastku *dom s belaso-červenými obrovnávkami nad oblokmi*); prihlasuje sa nám tematická príbuznosť s Rázusovým Maroškom (*Marko môj, synáčik, nedaj sa, keby sa čo robilo!*) a neľútostným postojom tvrdých otcov k deťom toto dielo vyvoláva v čitateľovej pamäti kruhohlavcov z dramatických diel Jozefa Gregora-Tajovského i Ferka Urbánka. Prababička prebúdza obraz dobrotivej starkej z diela Boženy Němcovej. To všetko nielen preto, že svojou tematikou šiel František Hečko tým chodníčkami ako uvedení autori, ale i preto, lebo sa rád, vedome a horlivu učil čítaním ich diel.

Jazykovedný ústav Ludovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

- HEČKO, F.: Červené víno. 1. vyd. Martin, Matica slovenská 1948.
HEČKO, F.: Od veršov k románom. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1974.
HEČKO, F.: Fejtóny. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1956.
HORÁK, G.: František Hečko, O starom a novom kosení a mlátení. Slovenská reč, 22, 1957, s. 69—85.

Fikcia a skutočnosť v Červenom víne

BLAHOSLAV HEČKO

V knižke *Od veršov k románom* František Hečko píše: „Môj kompozičný plán románu Červené víno bol objemný fascikel, v ktorom sa nachodilo mnoho popísaných a pokreslených papierov a papieriakov... Najdôležitejšie boli dve plachty. Na jednej som mal zakreslenú celú vinohradnícku osadu... dovedna 33 domov, domcov a domčúrikov... Na druhej som mal najrozličnejšie stavebné materiálie... rodné, spoločenské a politické udalosti, topografiu prírodného prostredia, hlavné postavy a ich základné charakterové vlastnosti...“

Začiatkom júna 1948 František Hečko dopísal poslednú vetu Červeného vína: *A vetrík povieva*, kompozičný plán Červeného vína roztrhal a spálil od radosti, že sa vyslobodil z päťročného otroctva...

Myslim, že mladých prozaikov vždy zaujíma, čo sa tají pod krycím menami, najmä pokiaľ ide o hlavné postavy a ich základné charaktere-

rové vlastnosti. Tu treba hned zdôrazniť, že všetky hlavné postavy Červeného vína boli ľuďmi z mäsa a kostí. Hlavné postavy románo-vého Vlčindola som poznal osobne ako mladší brat Františka Hečku pred ich vpochodovaním do bratovho pera, a to priamo, alebo z rozprávania rodičov (otca Jána a matky Rozálie). V prípade veľkých ľudových ság, medzi ktoré dnes Červené víno nesporne patrí, býva späť prežitej reality a jej románovej fikcie takmer priamočiara, ak už nejde o ich totožnosť. Červené víno je román, v ktorom individuálne a rodinné prechádza do spoločenského a národného. A spisovateľ, ak je naozaj majstrom svojho remesla, môže povedať všetko o dobrých i o zlých, môže viesť pero tak, aby trafená hus zagágala, ale jeho nepoštípala. Preto nezanedbateľnou súčasťou tvorivej metódy musia byť krytie názvy.

Ked' pred tridsiatimi rokmi vyšiel román *Červené víno*, pracovníci Výskumného vinárskeho ústavu v Bratislave (mám tam bratanca v úlohe republikového ochutnávača vína) sa radovali, že konečne vyšla prvá podrobňa — Červené víno malo vyše 700 strán — príručka o dorábaní kvalitného červeného vína. Za tento príjemný omyl vďačíme básnikovi Jánovi Kostrovi, ktorý odporúčal autorovi pôvodný poetický názov diela *Klúče od svitania* zmeniť na nepoetickej Červené víno. Básnik J. Kostra vedel prečo. (Mal rád nielen Červené víno, ale aj červené víno!)

Krajania vo Vlčej doline a v Suchej nad Parnou po vyjdení Červeného vína si väčšinu krycích mien viac-menej úspešne rozlúštili. Ne raz sa poškripili, kto je kto. Niekoľko bolo na Františka zle-nedobre: „Fero, toho môjho starého, nech mu je zem ľahká, si nemusel tak zhovádiť!“ — vyčítala osemdesiatročná vdova po Šimonovi Pančuchovi. František Hečko všetky slovenské lokality zahalil do anonymity: *Východné Mesto* — Košice, *Západné Mesto* — Bratislava, *Modré Mesto* — Modra, *Nové Hrady* — Nové Zámky, *Slinnica* — Trnava... atď. Ešte výraznejšie to urobil pri priezviskách a prezývkach hlavných postáv. Jedným úderom zabil dve muchy: funkčnými a charakterizačnými priezviskami a prezývkami zvýraznil kritickú údernosť a vyhol sa nepríjemnostiam zo strany kritizovaných.

Vlčindol je Vlčia dolina. Na starej vojenskej špeciálke Trnava a okolie (Tyrau und seine Umgegend) je Vlčia dolina pod názvom *Wolfstahl*, predtým *Teufelstahl* (Čertova dolina). Je to obrovský výmol medzi Trenavou a vínorodými úbočiami Malých Karpát. *Zelená Misa* je Suchá nad Parnou, jedna z najväčších obcí v trnavskom okrese. Turci ju volali *Cvicha*, Nemci *Dürrenbach*, Maďari *Száratzpatak*. Z ďalších dediniek uvediem aspoň niektoré: *Ochuchlov* — Boleráz, *Šelpice* — Blatnica, *Podháj* — Dlhá, *Horné a Dolné Šenky* — Horné a Dolné Orešany, *Svätý Kopček* — Ompitál, t. č. Doľany atď.

Tri generácie Habdžovcov sú troma generáciami Hečkovcov. Je to húzevnatý rodokmeň so zeleným rodostromom. Z dvoch Hečkovcov, ktorí sa sobášili civilným sobášom v r. 1881, sa nám čajsi po sto rokoch rozrástol rodostrom strýkov, teták, bratancov, sesterníc, prebratancov a presesterníc na 275! Tento rodostrom zapúšta korene a rozkladá konáre najmä v trnavskom, pezinskom a senickom okrese, no v posledných rokoch preniká vehementne aj do telefónneho zoznamu hlavného mesta Slovenska Bratislavu.

Brat František ako revízor úverového družstva musel v roku 1939 dokázať svoj árijský pôvod. Na ceste cez rodnú Suchú nad Parnou, kde sa narodil otec a dedo, dostal sa až do Smoleníc. Pradedo bol šafárom na panstve grófa Pálffyho a oženil sa v dosť neskorom veku s mladou slúžkou Annettou Gipoulouxovou z Provencalska, skadiať si k nám uhorský královský dvor od čias vlády Karola Róberta z Anjou už tradične vodil slúžky. Tak sa zdá, že po francúzskej prababke sme zdobili značnú dávku životného optimizmu a galského humoru, ktorý tak podmanivo zvečnil Romain Rolland v utešenej knižičke *Dobrý človek ešte žije* (*Colas Breugnon, Le Bonhomme vit encore*), v dielku, ktoré vo vynikajacom českom preklade Jaroslava Zaorálka patrilo medzi bratove najmilšie knižky. Brat túto charakteristiku Habdžovcov-Hečkovcov vystihuje takto: „*Habdžovci odjakživa žijú prudko ako teplokrvné kone: prudko vŕtazia a prudko padajú... mocná zákonitosť neoklame ich ani v jedle, ani v pití, ani v robe, ani v láske...*“ Áno, Hečkovci umierajú pomerne mladí, tak aj brat František ako 55-ročný, a tí, čo za niečo stáli, dožili sa málokedy osemdesiatky...

Michala Habdžu, deda Jána Hečku, som mal česť poznať ako päťročný: vtedy už ležal na smrteľnej posteli. Novú československú bankovku, ktorú mi daroval, som z nevedomosti na kúštičky roztrhal. Tetky a ujčiné pišťali po pitvore a zlepovali obraz „tatíčka Masaryka“ v dedovskom dome číslo 100 v Suchej nad Parnou, tam, kde donedávna visela (ale už nevisí!) pamätná tabuľa Františka Hečku.

Postava *Urbana Habdžu* je takmer kópiou nášho otca Jána Hečku. Je predstaviteľom strednej hečkovskej generácie, ktorá sa národnne prebudila v predvojnových časoch, ale vyhrala sa až v krážoch prvej svetovej vojny najmä v styku s inými slovanskými národmi: Čechmi a Srbskimi. S bišagom pansláva ho prevelili z Haliča od Premyšľa (aby nemusel bojovať proti Rusom, vystrelil si strednú kôštku palca na pravej ruke) do zajateckého tábora na Lovčen v Juhoslávii. Tam ho vyväzovali za to, že strieľal namiesto do srbských vlastencov do povetria. Za päť rokov mäsiarenia národov to dotiahol na frajtra, hoci rozumu mal na kapitána, ale bol panslák... Tieto údaje sú na lístkoch pošnej pošty z rokov 1914—1918 (Feldpostkarte), ktorých sa nám zachovalo vyše štyrisa. Brat nemusel čerpäť veľa z tejto koreš-

pondencie, lebo sám všetko ako 9—14-ročný chlapec prežil. Čerpal viac z otcovej domácej kroniky.

František (*Marek*) bol citovo najväčším spriaznený s matkou Rozálou (*Kristinou*). Prežil s ňou v tvrdej robote vojnové roky. Vtedy sa ukul jeho nepodkupný charakter, ktorý mu v podkupnom svete neraz škodil. Rozália Branišová pochádzala z Dlhej (*Podhája*), bola sirota, slúžka na suchovskej fare, otec sa s ňou oženil proti vôle rodičov, preto sa musel odstahovať do Vlčej doliny presne tak, ako je to v Červenom víne. Bolo nás sedmoro: František, Magdaléna, Mária, Martin, Blahoslav, Víťazoslav a Ružena. Mamkinu postavu nemusel idealizovať. Ako najstarší poznal rodičov v čase ich mladej lásky: „*Urban, to bolo niečo iného! Zatmenie slinca na jasnom nebi, nevysloviteľná slast a bezhraničná dôvera!*“ Kapitola *Pecník-postruhníček* ukazuje dokonalú jednotu literárnej fikcie s prežitou skutočnosťou. Ak si prečítame celú kapitolu a uvedomíme si vlnčiu morálku tých čias, vynori sa nám vzťah syna k matke v hľbke, ktorú slovenská románová tvorba dovtedy nepoznala: „*Slnko sa skrylo. Už ho netreba... Marka hreje mamenkin pecník... Už vie, čo je mamina nežná, krásna, hrdinská — láska. Tá jej... nevypovedateľná... Čosi ako čistá krv, zmiešaná s hlinou. Je toto isté, čo od večnosti premoká cez životy statočných a verných ľudi...*“ V tomto smere jestvuje bohatá korešpondencia Františka s matkou. Životné fakty sa v krízových bodoch doslova kryjú s umeleckým prepisom. Rozália Hečková bola teda alfou a omegou vzniku Červeného vína, románu, o ktorom kritik Ján Števček povedal, že je „štastne tradičný a nenásilne nový.“

Z bratov figuruje v Červenom víne predovšetkým František (autor) ako *Marek*, ďalej sestra Magdaléna ako *Magdalénka* a najmladší náš brat Víťazoslav ako *Adamko*. Románevej *Kristine* sa narodili dvojčatá: *Cyril* a *Metod*, ale tých nechal autor umrieť na záškrt. Zdanlivo — pre nezasvätenca — zidealizovaná postava mladého Marka neprekvapí toho, kto (ako bratovi rovesníci z mladých rokov) pozná jeho citlivé reagovanie na všetko, čo je na svete nespravodlivé. Preto aj brat Víťazoslav, ktorý ako dieťa veľmi žialil za mŕtvou matkou, bol ako stvorený na postavu Adamka, chlapec s clivou a citlivou dušou. Pre túto zvláštnu citlivosť poslúžil mu viac ako ja (alebo starší brat Martin) v jeho charakterizačnom zámere. „*Jeho žial za materou bol až chorobný. Zle spravil, chudáčik, že si vzal zo svojich rodičov práve to najhoršie: nepotrebnú citlivosť!*“ Obraz sestry Magdalény zodpovedá románevej Magdalénke. Povahovo, pracovne ani krásou sa jej nevyrovňalo nijaké dievča z okolia: bola ako tie ľudové výšivky, ktoré vyšívala, aby mohla zavše, ak rodičom nevychádzalo, pridať niekoľko koruniek Františkovi na zaplatenie internátnych trov vo Vyšszej hospodárskej škole v Košiciach. Osobitná krása našej mladej Magdušky

je akoby vystrihnutá z rodiného albumu, ktoré nám zostało ako pamiatka na rodičov z konca vojnových čias, keď som ja mal asi dva roky.

Z troch strýkov akoby autogénom zvaril brat v Červenom víne vydarenú postavu legionára, ktorý s prvými československými vojakmi účtuje so starými poriadkami, najmä so Smädným Volom, pažravým krčmárom, obchodníkom a mäsiarom v jednej osobe. Starší občania Suchej nad Parnou vedia, kto sa skrýva za touto kreatúrou, ba vedia aj to, ako sa uňho prepíjali majetky! No „sunt certi denique fines“ (všetko má svoje medze)! V postave *Mikuláša Habdžu* sa stretli traja strýkovia: Viliam, Štefan a Martin Hečkovci. Prijali s nadšením román svojho synovca. No keď sa im všetko rozležalo v hlave, ani jeden neboli spokojní, lebo do predstavy jeho postavy sa mu miešali vždy dvaja zostávajúci. A to nijaký Hečko neznesie! Hečkovci sú citliví na predstavy. Podľa vonkajšieho výzoru pripomína Mikuláš najskôr strýka Štefana, ktorý sa ešte nedávno rozhorčoval, že sa v Červenom víne nepozná! Ani nečudo! Do tohto beznohého proletára, akým bol, keď sa vrátil ako 23-ročný s drevenou nohou z talianskeho frontu, sa mu miešal životaschopný Viliam a podnikavý Martin.

Červené víno je zaludnené desiatkami ďalších výrazných postáv. *Šimon Pančucha* je súhrnom troch najväčších zloduchov, lotrov a udavačov, akých vyvrhlo samotné peklo. Bol našim susedom — aspoň tá tretina charakteru — z dolnej strany. Tomuto charakteru, ba skôr necharakteru venoval brat najviac pozornosti, najviac sa s ním v živote nakatoval: „*Všade si vylieval smradlavú žlč na Habdžovcov*!“ František ho bije metaforami, nie kyjanicou, ako bil Pančucha jeho: „*Tvár mal ako podošvu — konečne sa chytil do klepca najväčší vlnčindolský potkan — sprostred koča sa šmyka na zem čosi krapaté — skáče ako tchor dolu rebrikom — tančuje medzi pištiacimi húsatami, zašliapavajúc ich čižmami — je psom v službe verejnej ruky...*“ A vrcholom hnojistej maľovky je: „*Mal dušu a srdce plné hnoja...*“ Nevynechal ho ani v známej revolučnej častuške *Ked boli rabunky:* „*Za voz hnoja nakydal — domov si ho stahoval — na lačný žalúdok všetok ho zužral...*“ Karel Čapek píše, že hudbou sa dá vraždiť, no literatúrou sa určite dá pomstiť! Možno preto, že littera scripta manet (napísané zostáva)! A vzor na pomstu literatúrou nám ukázal František Hečko práve vtedy, keď dohnal Pančuchu k tomu, aby sa v pivnici obesil, kým sa utopí... Nie, takú krásnu smrť, aby najväčší zloduch umieral, glgajúc božský mok, mu nedožieli! Udavačov stíha pomsta až za hrob!

Tomáš Slivnický, stredný rolník, pravý opak Pančuchov, Ľudomil, ktorému ide o všeobecné dobro. Je ním náš sused z hornej strany Štefan Kolek. Kolkovci boli ako vystrihnutí „z veľa povolaných, ale

z mala vyvolených...“ Táto predstava bola bratovi vždy taká milá. *Silvester Bolebruch* nemá u nás svoj náprotivok. Postavu Veľkého Silvestra však krajania pririekli Štefanovi Hutárovi pre niektoré reálne a podobnosť lokality, do ktorej autor umiestnil Jelenie brehy. Ku vzniku tejto predstavy prispel najmä fakt, že Štefan Hutár dorábal samorodákové červené víno, že sa zatvoril na týždeň do pivnice a umrel od priveľkého obsahu metylalkoholu.

Sympatická postava listára a zvonára *Štefana Červíka-Nehreša* vznikla fúziou vlastností listára Olivera Zámožníka a Štefana Rogla, Amerikána. A ten bol v našich detských rokoch „plesnivý od staroby“, ale zato hrešil sanababič, až sa Pančuchove topole zelenali!

Do litery vernou je postava *Olivera Ejhledjejku*. Jeho osud u nás neboli nikomu — okrem Pančuchu — ľahostajný: po návrate zo Sibíri našiel u svojej Filoménky prírastok. Nevládal sa preniest cez „neveru“ a umrel na srdcatrasenie, ako sa u nás volala porážka. Aj život *Pavla Apoštola* veľmi pripomína bratovho spolužiaka, s ktorým vychodili maďarské školy v slovenských vinohradníckych búdach hraním veselj sedmy. Možno práve to ich chránilo pred maďarizáciou. Bol to človek práve taký dobrý ako tučný: Volal sa Alojz Kolek. Ale aj menšie postavičky sú verným odliatkom skutočnosti. Napríklad *Heškoza* je Ján Macák: pásaval svoje dve kozičky, a keď mu zbehli z dráčového plota do cudzej ďateliny, okríkal ich: Heš, koza! Heš, koza! A kozy bedára to chápali tak, ako to Heškoza myslel: Čím skôr sa nažerte na panskej table! ...

Veľkostatkárom na Tulipáne (Rajnoha) je učiteľ Teplanský, ktorý nás trepal, keď sme v škole škrabali ako mačky, dreveným metrom po prstoch a zatváral do kachľovca. Bola to maďarská výchovná metóda. Dr. Rajnoha sa dal na politickú dráhu, za pozemkovej reformy sa stal dokonca poslancom za agrárnu stranu. Tulipán je majer Čajov medzi Suchou a Hornými Orešanmi. Brat tam slúžil istý čas ako adjunkt. Štrajk poľnohospodárskych robotníkov na Čajove sa odrazil aj v Červenom víne.

A čo *Lucka Bolebruchová*? Jestvovala? Aj keď sa tradovalo, že kdesi na desiatej dedine kedysi utiekla nevesta ženíchovi spred oltára za svojím milým, na takúto lapajčinu sa, nakolko siaha moja pamäť, Suchovčanka alebo Dolinčanka nikdy neodhodlala. Táto pekná postava nie je našej proveniencie. Jej sídlo je v trinástej autorovej komnate.

Z pracovného životopisu Františka Hečku*

Reč, ktorou sa píše beletria, je veru taká zložitá a iaká háklivá a taká dôležitá vec, a to dokonca veľká vec, že na jej osvojenie nestačia obyčajné kurzy. Na to sú potrebné ozajstné školy — najmä životné.

Medzi ne patrí napríklad škola, ktorú človek vychodí v rodine, u rodičov a starých rodičov, ďalej u horných i dolných susedov, na pažii medzi deťmi, pri páraní peria, pri mužskom poliikárčení a ženskom klebetení, slovom, v prostredí, ktorému sa hovorí — rodné.

Ďalej sem patrí škola literárnej klasiky. O tej som už hovoril, ako som ju vychodil.

A musím spomenúť aj tretiu školu, a to školu rozprávok, porekadiel a prísloví. V tejto škole nájde budúci spisovateľ hotové rečové poklady. A veľmi sa čudujem spisovateľom-prozaikom, že o tieto poklady skoro nenoša, ba mnohí pokladajú pod svoju dôstojnosť čítat Dobšinského ľudové rozprávky. Že sa neusilujú vypožičať si Zátureckého porekadlá a príslovia, nedívam sa — vypožičať ich nedostat, a tie, čo vydal Tatran, pre spisovateľa sú menej dobré ...

Vždy ma dojímalо, prečo sú ľudové piesne také krásne — čo do nôt, i čo do slovného obsahu a formy. Niektoré sú básnickými perlami, aké nezložili ani naši najmajstrovskejší básnici, ktorími sú Samo Chalupka a Ján Botto. A prečo? Asi preto, že si ich slovenský ľud tisíc, stotisíc, milión ráz poprepisoval, pozlepšoval a povybrusoval pri spievaní. Piesne — to je naša najjemnejšia slovesná mechanika ... A niečo podobného spravil náš ľud — a nielen náš! — aj s rozprávkami. Do porekadiel a prísloví vložil svoju múdrost spolu s vtipom. Bežná reč ľudu na dedinách — vedť je to rečová baňa pre spisovateľa!

Ešte raz opakujem, že sa čudujem, že niektorí ľudia mali alebo majú odvahu písat beletristické knihy, a pritom si nevšímať skvelý, jedinečný a bohatý rečový fond, ktorý za stáročia vytvoril slovenský ľud. Pravda, všetak sa dá ... Aj spolupracovníci sa nájdu, čo „dieľa“ takýchto spisovateľov rečove okrešú, učešú, uhladia, ale aj tak je výsledok biedny ... (Od veršov k románom, s. 180—181)

Možno sa mylím, ale si myslím tak, že začínajúci autor musí prosto od niekoho vyjsť, u niektorého majstra sa vyučiť, prípadne i po vandrovke chodiť a zdokonaľovať sa u viacerých majstrov ...

* Svoju autobiografickú kratšiu prózu *Od veršov k románom* nazval František Hečko charakterizačne pracovným životopisom. Vyberáme dve ukážky, ktoré sú poučné najmä z hľadiska autorových uměleckých zdrojov.

Rozhodne sa však nemýlim, keď osobitne zdôrazním, že mladí autori musia svoje učňovské a tovarišské roky bezpodmienečne absolvovali v školách, v pionierskych a zväzáckych organizáciách, v závodných kluboch a osvetových besedách, v mládežníckych časopisoch, v ľudových knižničiach a čítárňach. Mali by si uvedomiť a potom na to nezabudnúť, že do starostlivosti zväzu spisovateľov patrí len človek, čo už úspešne preskákal všetky počiatocné úskalia, čo sa už udomácnil v literárnych časopisoch, čo už prvý väčší úspech dosiahol a usiluje sa v druhý, a kde už pomaly ide aj o to — dať do činnosti novú spisovateľskú dielňu. (Od veršov k románom, s. 151)

Vyjadrenie postoja v prehovore

JÁN FINDRA

Jazyk — ako vieme — je základný dorozumievací prostriedok. Jazykový styk medzi ľuďmi sa však neuskutočňuje pomocou izolovaných jazykových jednotiek, ale v rámci jazykových prejavov (prehovorov). Bez ohľadu na to, či sú tieto prehovory dialogické alebo monologické, ako stavebný materiál sa v nich prvotne využívajú jazykové jednotky (slová, syntagmy, vety). Podávateľ vyberá jazykové prostriedky a usporadúva ich do celku podľa cieľa a zámeru, ktorý svojím prejavom sleduje. Takto utvára jazykový prejav, v ktorom vyslovuje istý obsah. Pravdaže, podávateľ zostavuje jazykový prejav preto, aby obsah v ňom vyjadrený adresoval (odosielal) prijímateľovi. Zmyslom takejto jazykovej činnosti je odovzdávanie informácií, komunikácia, ktorá môže byť jednostranná (monológ) alebo obojstranná (dialóg).

Okrem vyjadrovaného obsahu môže podávateľ vysloviť v jazykovom prejave aj svoj subjektívny postoj, seba, svoje hodnotenie. Takýchto jazykových prejavov, ktoré by niesli iba „holú“ informáciu, v ktorých by sa celkom neutrálne komunikoval istý obsah, je pomerne málo. K nim patrí značná časť prejavov administratívneho štýlu. No o prejavoch odborného štýlu — najmä z okruhu spoločenskovedených disciplín — nemožno povedať, že by autor so svojím postojom stál úplne mimo svojho vyjadrenia (prejavu). Napriek tomu, že v týchto prejavoch ide o prísne vecné vyjadrovanie, že je v nich dôraz na fakte, prítomnosť autorovho postoja v texte je neraz evidentná. Svedčia o tom štylizácie typu *Domnievame sa, že..., Problém by sme mohli chápať aj takto, Rozbor nám potvrdil, že... atď.* Prirodzene, to nie sú dominantné miesta odborného prejavu, v texte ich je spravidla neveľa, no predsa len sú prinajmenšom signálom autorovho postoja (hodnotenia), hoci sa skrýva za autorský plurál.

Svoj vlastný postoj podávateľ najvýraznejšie dáva najavo v jazykových prejavoch hovorového štýlu. V týchto prejavoch je niekedy postoj, hodnotenie takmer rovnocenným „partnerom“ komunikovaného obsahu. Autor podchvíľou vstupuje do textu, takže sa na vecný obsah jeho prehovoru ustavične navrštuje hodnotenie. Na istých miestach môže hodnotenie dominovať natoľko, že takmer prekrýva vlastný komunikovaný obsah. To však už spravidla ide o afektívne vyjadrovanie.

Osobné vlastnosti človeka sa najvýraznejšie uplatňujú v jazykových prejavoch z oblasti štýlov súkromného styku. Súkromné prostredie nepozná štylizáciu, príse „predpisy“ ani iných okruhoch (napríklad obliekanie, vonkajšie prejavy človeka, správanie a pod.), je teda tolerantné, aj pokial ide o rečový prejav človeka. Prostredie ako štýlotvorný faktor sa podávateľovi (autorovi prejavu) podriaduje, umožňuje mu, aby mohol nezakryte vyjadriť svoj vzťah k obsahu svojho prehovoru, prípadne aj svoj vzťah k adresátovi. Práve preto sa do prejavu premietajú aj osobné vlastnosti hovoriaceho.

K prejavom, pre ktoré je príznačný postoj podávateľa, hodnotiaci aspekt, patria aj slovesné umelecké diela. Literárne dielo je však zložitá štruktúra, a preto napríklad v epike aj miera uplatnenia subjektívneho aspektu autora prehovoru kolíše. Z tohto hľadiska sa pomerne jednoznačne odlišujú pasáže rozprávačovho textu od prehovorov postáv. Postoj rozprávača je skrytiejší (dokonca autorský rozprávač má ambície rozprávať celkom nezaujato), postavy vyjadrujú svoj postoj spravidla priamo, jednoznačne a otvorene. Tu treba dodať, že postoj autora vyjadruje dielo ako celok.

Ako vidno, miera uplatňovania autorovho postoja, jeho subjektívneho aspektu a hodnotenia je dosť výrazne podmienená štýlovou príslušnosťou jazykového prejavu. Z tohto hľadiska sa pôľovo vydelenajú prejavy administratívneho štýlu, ku ktorým majú blízko prejavy odborného štýlu, a prejavy hovorového štýlu, ku ktorým sa mierou subjektívnosti približujú niektoré prejavy umeleckého štýlu (najmä prehovory postáv v epike). Z druhej strany zasa treba zdôrazniť, že postoj sa nemusí manifestovať vždy a na každom kroku, a to ani v prejavoch štýlov súkromného styku, teda v oblasti, ktorá je k prejavu osobnosti v texte najtolerantnejšia. Vyjadrenie postoja môže byť pritímené, decentné, náznakovité, ba až implicitné, alebo autor so svojím hodnotením vstupuje do textu priamo, nezakryto vyjadruje svoj vzťah k výpovedi, komunikovanému obsahu, prípadne aj k adresátovi. A hoci v tomto ohľade rozhodujú aj osobné dispozície autora, predsa len platí, že v každom prípade je ľahšie vysloviať postoj priamo, „nezabalené“, dokonca aj na úkor komunikovaného obsahu, ako zdanlivovo nezainteresované vysielať informáciu, teda neupozorňovať na seba. Platí to predovšetkým o vyjadrovaní citovej zložky postoja.

Pravda, takto diferencovane (od náznamu až po explicitné, otvorené prejavy citu) môže autor vysloví svoj postoj v prejave preto, že mu jazyk poskytuje na jeho vyjadrenie primerané prostriedky. Najmä pri emocionálnych slovách, ktoré predstavujú podstatnú časť expresívnych pomenovaní, má intenzita ich slohového zafarbenia široké rozpätie. A tak potom pomocou emocionálno-expresívnych pomenovaní môže podávateľ vysloví kladný, častejšie však záporný postoj k pomenovaným (zobrazeným, opisovaným) ľuďom, predmetom, javom. K tým prvým zaradujeme také expresívne pomenovania, ako sú eufemizmy, deminutíva, hypokoristiká; k tým druhým augmentatíva, pejoratíva, vulgarizmy. Jeden aj druhý pól hodnotenia možno v prejave odstupňovať od náznamovitého, takmer neutrálneho až po extrémne dokumentovanie postoja.

Všimnime si teraz konkrétnejšie, ako sa uplatňujú niektoré prostriedky na vyjadrenie kladného a záporného postoja podávateľa k pomenovanej veci alebo k obsahu prehovoru.

Typickými prostriedkami s kladným citovým zafarbením sú deminutíva (zdrobneniny) a eufemizmy (zjemňujúce pomenovania).

V deminutívach expresivnosť signalizuje prípona, napr.: *chlieb* — *chlebiček*, *človek* — *človečik*. Deminutívnymi príponami sa môžu vyjadrovať rôzne stupne emocionálnosti, napr.: *noha* — *nôžka*, *nožička*; *oči* — *očká*, *očičká*. To umožňuje v texte odstupňovať subjektívny vzťah a hodnotenie, napr.:

Ked' ho všetky *zábavky* omrzia, nechá tak hračky i Elenku i Marienkú, *pri-bežká* ku mne a položí si na moje lono *hlávku*, na ktorú tvrdé, tmavohnedé *vlásky* priliehajú ako *strieseška*.

(E. M. Šoltésová, *Moje deti*)

Zdrobneniny sa využívajú ako prostriedok subjektivizácie opisu, resp. rozprávania. Spisovateľ pritom neraz uplatňuje zorný uhol detského hrdinu, napr.:

Rozosmiala sa veselo, podsakovala, *vrkôčiky* jej tancovali v tyle, oči svietili. Jerguš hľadel na ňu, ako kráča vedľa neho, po trávnatom *chodníčku*. Preberá bosými drobnými *nôžkami*. Ružové *hlávky* rozkvitnutej ďatelinu pchajú sa jej medzi prsty. Kročí, *hlávka* sa odsklubne.

(L. Ondrejov, *Zbojnícka mladosť*)

Detské oči ustávajú v tanci. Prababkine lieky sú zázračné. Rýchlo rozkrujú v kuchynskom *sporáčiku ohník*.

(F. Hečko, *Červené víno*)

Ako prostriedok irónie a satiry sa deminutíva využívajú vtedy, keď sa kontrastne postaví proti sebe ich tvar a význam. Na pozadí kon-

trastu alebo rozvíjajúceho prílastku deminutívna prípona nadobúda opačný význam. Zdrobeninami sa takto vyjadruje záporné hodnotenie javu; je to spôsob odkrývania zápornej stránky javu z pozície podávateľa. Napr.:

Pani Rafiková je asi 82-kilová *osôbka*. Tvár vysmiata, červená, guľatá. *Briadka* s troma *podbriadkami*... No a keď sa pohnie svojím *krôčkom*, zafučí ako kováčske mechy... Už má sedem strieborných *vláskov* a tri falošné zuby a ide sa zájsť láskou k *mužičkovi*.

(J. Jesenský, *Pani Rafiková*)

Expresívnosť deminutív sa v texte zvýrazní, ak sa význam prípony dostane do kontrastu s významom základného slova, napr. *sprosták* — *sprostáčik*. Príponou sa slovo označujúce negatívnu vlastnosť človeka môže prehodnotiť na slovo s kladným citovým zafarbením, napr.:

Za to ustávanie on, *nevŕačniček* malý, pozerajúc na mňoje slivkovou štvavou zatečené prsty, medzi jedením stihol poznámať: — Aká babla ty si...

— Ty môj *sprostáčik* premilý! — vynadala som mu, keď sa ako taký vyznačil.

(E. M. Šoltésová, *Moje deti*)

Eufemizmy sú expresívne slová alebo slovné spojenia s kladným citovým zafarbením. Používajú sa ako rovnoznačné (synonymné) výrazy namiesto hrubých alebo vulgárnych pomenovaní označujúcich nepríjemné alebo neestetické stránky skutočnosti. Použitím eufemizmov podávateľ zmierňuje, zjemňuje svoj prejav, hoci uvedené stránky skutočnosti neobchádza. Posilňuje tak estetickú zložku vyjadrovania. Mnohé eufemizmy vznikli na základe prenášania významu. Pôvodne to teda boli obrazné pomenovania, ktorých aktualizačná sila sa časom zotrela (napr. *rozlúčiť sa naveky*). Dnes sú to už ustálené pomenovania, ktoré majú konvenčný ráz. V umeleckom diele pôsobia eufemizmy svojou citovou náplňou, no na pozadí kontextu sa obnovuje aj ich aktualizačná sila (obraznosť, estetické pôsobenie). Napr.:

Ked teda starý hájnik Čajka
sa pominul sta horský stín...

(P. O. Hviezdoslav, *Hájnikova žena*)

Od tých čias prešlo po oblohe tisíce mračien a na mori na stá búrok.

Na jednom mračne odišla duša túlavého Glováňa.

(P. Jilemnický, *Kompas v nás*)

K prostriedkom na vyjadrenie negatívneho postoja podávateľa patria augmentatíva (slová zveličujúceho významu). Sú to expresívne lexi-

kálne prostriedky, ktorých zveličujúci význam vychádza od obsahu slovotvornej prípony, napr.: *chlap* — *chlapisko*, *nos* — *nosisko*, *pes* — *psisko*, *veľký* — *velikánsky*. Uplatňujú sa ako prostriedok subjektívneho hodnotenia. Vyjadruje sa nimi vzťah podávateľa k objektu, o ktorom je reč, napr.:

Pán Andreas Volovec, mäsiar v Ruskopoliach, je tučná, poltrefacentová *chlapina*...

Ohromná almária a kasňa na poháre a stolový riad trónili v predných kútoch. V jednom zo zadných sa vyvalovalo *velikánske pecisko*, v ktorom sa mohlo napieť chleba odrazu pre celú kompaniu, v druhom však visel klin na šaty, na ktorom sa opálalo asi sedemfuntové *bundisko* a k tomu drahé Volovcovovo šatstvo.

(L. Kubáni, *Mendik*)

Za typické prostriedky s negatívnym citovým zafarbením sa považujú vulgarizmy. Sú to hrubé až neslušné a tabuové slová a výrazy príznačné pre hrubý, nespoločenský spôsob vyjadrovania. Zaujímavý je vzťah umeleckej literatúry k týmto prostriedkom. Umelecká literatúra mala k vulgarizmom pomerne dlho rezervovaný postoj, lebo sa vychádzalo z názoru, že ich používanie znamená znečisťovanie literárneho jazyka. A hoci dnes prevláda názor, že spisovateľ môže funkčne využiť ktorýkoľvek výrazový prostriedok, pri využívaní vulgarizmov nesmie strácať zo zreteľa požiadavku estetickej miery; ich uplatnenie v konkrétnom umeleckom diele musí byť funkčne opodstatnené, lebo ide o silné expresívne prostriedky. Takto, maximálne funkčne, s veľkým zmyslom pre mieru, využil vulgarizmy Rudolf Jašík v románe *Mŕtvi nespievajú*. A je iste príznačné, že silné expresívne prostriedky (vulgarizmy) využil už Janko Kráľ vo svojich dialogizovaných prázach na rečovú charakteristiku ľudových postáv, ktoré sa rozprávajú o svojom ľažkom postavení a kriticky sa vyjadrujú o pánoch:

Keby to bol biedny človek taký, akože jeden z nás, tak by ho mačky zožrali a nenechali by z neho iba práve čižmy. Ludia by sa ani oň neobzreli, ale by ho každý pes na ulici ošťal. *Pľuhavstvo* jedno — a keď sa ti postaví, ako ti začne do huncútov, do psov dávať, ako čo by človek...

A tá obluda medzitým pije, žerie a psí — aká je to spravodlivosť na svete.
(J. Kráľ, *Žatva*)

Vulgarizmy sa používajú predovšetkým v reči postáv. V novšej príaze však zaznamenávame istý prienik týchto prostriedkov aj do autorské reči. Napríklad v Hečkovom *Červenom víne* je to podmienené jednak naturelom autora, ale najmä koncepciou rozprávača, jeho subjektivizáciou, napr.:

Iba Urban, *pažravec*, uzmyslel si porušiť zaužívanú ustálenosť... Nepomôže, že si prababka oblejú dcéru pomyjami, že Mikuláš s Filipom polámu sečkovicu a že Jozefka vyplazí otcovi jazyk, nerátajúc rozrábané dvere na komore a iné somárstva, ktoré páše Urban. Preto starí *pankhartovi* radšej vyhýbajú.

(F. Hečko, Červené víno)

Augmentatíva a vulgarizmy stoja na opačnom póle ako deminutíva a eufemizmy. Ako všetky expresívne prostriedky na vyjadrenie záporného hodnotenia a výkladu komunikovaného obsahu sú v texte aj tvarovo nápadné; expresívna zložka ako subjektívne gesto podávať sa v nich uplatňuje akoby na úkor nociónálnej zložky významu, proti nej. Treba si uvedomiť, že používanie vulgarizmov v bežnej jazykovej praxi a predovšetkým vo verejnom prostredí môže byť nielen prejavom hrubosti, ale aj nevkusu.

Na základe doterajšieho výkladu a stručnej charakteristiky niektorých emocionálno-expresívnych prostriedkov možno konštatovať, že postoj, hodnotenie toho, o čom sa hovorí, je vecou širšieho kontextu, ba niekedy sa pocítuje až na pozadí celého prehovoru. No jeho skutočnými nositeľmi sú jednotlivé výrazové prostriedky najmä z oblasti lexiky. Rozumieme tomu však tak, že prvok (slovo), v ktorom sa križí vecná (nociónálna) a emocionálno-expresívna zložka ako možný nositeľ postoja, potrebuje na svoje uplatnenie neutrálne pozadie utvárané nociónálnymi (citovo neutrálnymi) prostriedkami, teda kontext.

*Pedagogická fakulta
Podlavická cesta, Banská Bystrica*

O jednom type pohyblivých hlások v slovenčine

KONŠTANTÍN PALKOVIČ

Pri skloňovaní (aj tvorení slov) sa v niektorých slováčach tvarotvorný základ rozširuje o tzv. vkladné hlásky (typ *látka* — *látok*), pri iných sa zasa skracuje (v nepriamych pádoch sa vypúšťajú tzv. pohyblivé hlásky, typ *kupec* — *kupca*). Nás tu zaujíma druhý typ, v ktorom sa pri skloňovaní vypúšťajú pohyblivé hlásky.

V praxi je najviac pochybností pri vlastných menách (najmä priezviskách). Tým odôvodníme fakt, že súčasné gramatiky a jazykové príručky venujú veľkú pozornosť vypúšťaniu samohlások pri priezviskách. Tak je to v Slovenskej gramatike od E. Paulinyho — J. Ružič-

ku — J. Štolca (1968, s. 174), v Morfológii slovenského jazyka (1966, s. 76) a v Pravidlách slovenského pravopisu (1971, s. 53 a n.). Všeobecné názvy tohto typu si všíma iba Morfológia slovenského jazyka (s. 75, 97, 109), kým iné súčasné gramatiky sa tejto otázke nevenujú. V starších gramatikách sa venovala pozornosť aj všeobecným názvom. Napr. v gramatikách A. Bernoláka, L. Štúra, F. Mráza, ale aj v Pravidlách z r. 1931 sa formulujú pravidlá o vypúštaní hlások *e*, *o*. L. Štúr správne zistil, že vypúštanie samohlásky nastáva iba v slovách zakončených istými skupinami spoluhlások. J. Štolc (1967) sleduje vypúštanie hlások (striedanie *e/Ø*) v slovách na *-er*, *-el*, *-en* a všíma si pritom fonetické kritériá a stupeň zdomácnenia prevzatých slov. Najväčšiu pozornosť venuje pohyblivým samohláskam tohto typu v rámci striedania samohlásky s nulou E. Pauliny (1968, s. 114—115).

V skutočnosti sú problémajúce aj s inými slovami, ako sú priezviská. V hovorených, ba i v písaných prejavoch sa vyskytujú chybné tvary *chrbát* — *chrábata*, *krajec* — *krajeca* a ľ., v rozhlase sme počuli tvar *Marek* — *Mareka*. Všimneme si túto otázku a uvedieme jednotlivé typy pohyblivých hlások podľa rodov a zakončenia slov.

Vynechávanie samohlásky nastáva v mužskom rode (vzor *chláp*, *dub*, *stroj*) a v ženskom rode (vzor *dlaň* a *kosť*). Najčastejšie sa vypúšťajú samohlásky *e* a *o*, zriedkavejšie *ie*, *á/a*, *i*.

Podľa vonkajšej formy fažko určiť, v ktorých slovách je pohyblivá hláska a v ktorých je pevná. Porovnajme príklady: *lipeň* — *lipňa*, ale *lupeň* — *lupeňa*, *osteň* — *ostňa*, ale *listeň* — *listňa*, *peceň* — *pecňa*, ale *pečeneň* — *pečene*, *uhor* — *uhra* (vriedok), ale *úhor* — *úhra* (ryba). Pohyblivé hlásky sú tak v domáčich slovách (všeobecných i vlastných), ako aj v prevzatých slovách. Uvedieme najprv typy slov s pohyblivými samohláskami v jednoslabičných slovách, napr. *deň*, *kel* „veľký Zub niektorých zvierat“ (ale *kel* — *kelu* „druh kapustovitej zeleniny“), *ker*, *peň*, *pes*, *sen*, *šev* (ale *lev* — *leva*, *Lev* — *Leva*). Vypúštanie samohlásky je tu podmienené historicky (*e* je jerového pôvodu). Časté je vyniechávanie pohyblivého *e* v slovách na *-ec*: *otec*, *Rajec*, *junec*, *krajec*, pravidelne v odvodených slovách s príponou *-ec*: *chlapeč*, *letec*, *slepec*, *zvonec*. Početná je skupina slov na *-ek*. Patria sem osobné mená: *František*, *Janiček*, západoslovenské priezviská: *Dubniček*, *Michálek*, *Svitek*, iné vlastné mená: *Turek*, *Liesek* (obec), ako aj všeobecné názvy: *svrček*, *lelek*, najmä zdrobené názvy na *-ek*, resp. (-oči-ič)-ek: *kríček*, *psíček*, *košíček*, *kmotríček*, *hlásoček*. Slová na *-el* sú všeobecné názvy: *živel*, *zmysel*, *priemysel*, *bicykel*, ale aj vlastné mená: *Pavel*, *Havel*, *Šavel*. Podobne aj slová zakončené na *-el* sú všeobecné, tak domáce: *cumel*, *kašel*, *kvapel*, *sysel*, *pochábel* (ale *hriadeľ* a všetky slová s príponou *-tel* majú pevné *e*), ako aj prevzaté: *fígel*, *rubel*, *šimel*, *švindel* (ale hovor. *bagatel* — *bagatela*),

no i vlastné mená: *Cigel*, *Hiadel*, *Ipel*, *Kremel*. Početne je zastúpená skupina slov na -er. Ide o slová cudzieho pôvodu, napr. *október*, *káder*, *bunker*, *skúter*, *luster*, *orchester*, *sveter*, *pulóver*, *minister*, *Peter*, *Demeter*, *Dneper*.

V mužskom rode sa vynecháva samohláska e aj v slovách na -eň, najmä v odvodeninách od slovies: *učeň*, *mučeň*, *rezeň*, *vážeň*, *rušeň*, *dĺžeň*, ale aj inde: *oheň*, *bocheň*, *stupeň*. V slovách, v ktorých je pred e spoluľáska r, l, m alebo skupina spoluľások, je pevné e. Napr. *tuleň*, *jeleň*, *čereň*, *svbreň*, *koreň*, *kameň*, *remeň*, *prsteň*, ako aj v slove *hrebeň* a ī. Menej zastúpené je zakončenie -em: *dojem*, *pojem*, *prijem*, *záujem*, -et: *kýpet*, *laket*, *vechet*, -et: *počet*, *rozpočet*, ako aj -eč: *Zelenec*, *Plaveč* [ale *Tribec* — *Tríbeča*].

V slovách žnec — ženca, švec — ševca sa v nepriamych pádoch po vypustení e rozširuje neslabičný základ. V slovách *mudrc*, *necht* a *decht* sa skrátený základ rozšíril aj do nominatívu.

Pohyblivé o je v niektorých jednotlivých slovách: *ovos*, *ocot*, *názov*, v slovách so zakončením -om: *nájom*, *podnájom*, -on: *blázon*, *bubon*, no najčastejšie v slovách na -ok, -ol a -or. Slová na -ok sú domáce i prevzaté: *dudok*, *luľok*, *kolok*, *válok*, *cárok*, *jarok*, *štočok*, *hárok* (ale *žralok* — *žraloka*, *lalok* — *laloka*), ako aj vlastné mená: *Dudok*, *Svitok*, *Chopok*, *Stožok*, *Piesok*, *Kežmarok*, *Podzámok*, *Ostročok*, *Potočok* (ale *Barančok* — *Barančoka* a pod., lebo tu pre skupinu nčk nemožno -o- vynechať). Patrí sem veľa slov s odvodzovacou príponou -ok: *žltok*, *obojok*, *prvok*, *celok*, *škrečok*, *vačok*, *súdok*, *vŕšok*, *vlások* a pod. Zo slov na -ol/-ol sem patria napr. *orol*, *posol*, *kotol*, *uhol*, *uzol*, *kozol*, *osol*, *diabol*, *uhol*, *Pavol* (ale *Karol* — *Karola*) a zo slov na -or napr. *obor*, *bobor*, *zubor*, *víchor*, *bahor*, *svokor*, *vietor*, *kmotor*, *vôdor*, *švagor*, *kópor*, *kapor*, *šiator*, *cukor*, *lotor*, *kujor*, *Vepôr*, *Pôtor*, *Pietor* (priezvisko) a ī.

Pohyblivé ie sa vyskytuje v obmedzenom počte slov na -iec: *veniec*, *koniec*, *hrniec*, *čepiec*, *Turiec* a v poľskom miestnom názve *Sosnowiec*.

Zriedkavé je pohyblivé a/á. Je v domácoch slovách *chrbát* — *chrbta*, *synak* — *synka* (popri *synaka*) a v slovách južnoslovanského pôvodu, napr. *desaterac* — *desaterca*, *Petar* — *Petra*, *Kragujevac* — *Kragujevca*, *Gotovac* — *Gotovca* (porov. Dvonč, 1966 b, a Jazyková poradňa II, 1960, s. 147—8) a v bulharských menách, napr. *Dimitar* — *Dimitra*.

Pohyblivé i je v slovách typu *synáčik* — *synáčka*, *fanúšik* — *fanúška* (popri bežnejších podobách *synáčika*, *fanúšika* — porov. Dvonč, 1966 a).

V ženskom rode je pohyblivé e v jednotlivých slovách: *lest* — *lستi* (popri *lesti*), *čest* — *cti*, *Ves* — *Vsi* (v zemepisných názvoch), *obec* — *obce*, v slovách na el: *mysel*, *osuhel*, na -ev: *cirkev*, *reďkev*, no

najmä na -eň. Ide najmä o slová, v ktorých sú pred koncovým -eň spoluhlásky s, z: *báseň*, *tieseň*, *piešeň*, *plešeň*, *bázeň*, *priazeň* (ale *jeseň* — *jesene*), a o ďalšie slová s príponou -eň: *liaheň*, *prieħlbeň*, *povodeň*, *hlaveň*, pravidelne s príponou -áreň: *čakáreň*, *lekáreň*, *horáreň*, a -izeň: *bielizeň*, *ustanovizeň*, *dedovizeň*.

Pohyblivé o je v ženskom rode zriedka. Napr. *voš* — *vši*, *lož* — *lži*, *faloš* — *falše*.

O vypúštaní hlások rozhodujú činitele genetické a fonologicko-fonetické. Z genetického hľadiska sa vyčleňujú tri skupiny slov s pohyblivou hláskou: slová s jerovou samohláskou (po vokalizácii tzv. silného jeru), napr. *sen*, *chrbát*, *laket*, *orol*, *chlapec*, *kúsok*, analogicky aj *datel* — *datla* (stredoslovenský variant) popri *datela* (západoslovenský variant), slová s vkladnou hláskou (ktorá sa po zániku slabého koncového jeru vsunula do zvyšujúcej skupiny spoluhlások), napr. *báseň*, *piešeň*, *mysel*, *vietor*, a slová cudzieho pôvodu, v ktorých sú fonetické a iné podmienky na vypustenie samohlásky (nenarúša sa tým zrozumiteľnosť slovotvorného základu), napr. *svester*, *lajster*, *cukor*, *diabol*, *faloš*.

Z foneticko-fonologického hľadiska je pozoruhodné, že vypúštanie pohyblivých hlások je obmedzené iba na slová s istým zakončením, a to na zvučné spoluhlásky *l*, *l*, *r*, *n*, *ň*, *m*, spoluhlásku *v* a zo šumových na záverové *k*, *t*, *t*, polozáverové *c*, *č*, úžinové *s*, *š*, *ž*. Vypúštanie nastáva, keď pred pohyblivou samohláskou predchádza jedna spoluhláska. Tak po vynechaní samohlásky vznikne skupina dvoch spoluhlások. V tejto skupine je zvyčajne jedna zvučná spoluhláska alebo *v*, napr. *bl*, *gr*, *kl*, *dň*, *pl*, *sl*, *vs* (*diabla*, *švagra*, *kla*, *dňa*, *kvapla*, *posla*, *ovsa*), zriedka dve zvučné, napr. *rl*, *jm*, *ml*, *rň* (*orla*, *nájmu*, *cumla*, *čakárne*) alebo dve šumové, a to jedna záverová, druhá úžinová (polozáverová), najmä sykavka: *ps*, *sk*, *šk*, *žk*, *ct*, *čt*, *čk*, *bc*, *pc*, (*psa*, *kúksa*, *prášku*, *krúžku*, *octu*, *počtu*, *škrečka*, *obce*, *slepca*), zriedka dve záverové: *dk*, *tk*, *pk* (*liadku*, *piatku/-tka*, *pupka*). Keď sa zriedkavejšie stretnú tri spoluhlásky, jedna z nich je zvyčajne zvučná: *stň*, *str*, *lſt*, *d'kv* (*ostňa*, *lustra*, *lſti*, *reďkvi*), prípadne sú zvučné dve krajiné: *rkv*, *ndl*, *nkr* (*cirkvi*, *šindla*, *bunkra*). Iba výnimcočne sú všetky tri šumové: *zdc*, *štc* (*jazdca*, *veštca*). Ojedinele sa stretnú až štyri spoluhlásky, ale dve krajiné sú zvučné: *jstr* (*majstra*). Pravdaže, takto sa nám java spoluhláskové skupiny len v písanej podobe slov. Z fonetického hľadiska po istých alternáciách a rozličných druholoch spodobovania sa niektoré skupiny spoluhlások menia a zjednodušujú, napr. *bp>pc* (*obec* — *obce* [*opce*]), *vs>ys* (*ovos* — *ovsa* [*ousa*]), *ždc*, *zdc*, *stc>sc* (*jazdec* — *jazdca* [*jasca*]), *štc*, *stc>šc* (*veštce* — *veštca* [*vešca*])) a i.

Na vypúštanie hlások vplývajú rozličné činitele: pôvod slova (jero-

vé a vkladné hlásky], zakončenie slova a zákonitosti o radení spolu-hláskov, ktoré po vypustení zaniknú. Dôležitú úlohu hrajú zvučné spolu-hlásky. Nemožno tu hovoriť o nejaké pravidelnosti, a preto sa nedajú vymedziť nejaké presné všeobecné pravidlá. Jednotlivé prípady si treba osobitne osvojiť.

*Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava*

LITERATÚRA

- DVONČ, L. (1966 a): Fanúšek, či fanúšik, Slovenská reč, 31, 1966, s. 125—126.
- DVONČ, L. (1966 b): Petar — Petra, či Petara? Slovenská reč, 31, 1966, 128—129 s.
- Jazyková poradňa II. Red. G. Horák, J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, SPN 1960. 288 s.
- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.
- PAULINY, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. 2. vyd. Bratislava, SPN 1968. 122 s.
- PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, SPN 1968. 596 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 424 s.
- ŠTOLC, J.: Striedanie e/ø v paradigmе podstatných mien mužského rodu zakončených na -er, -el, -en. Slovenská reč, 32, 1967, s. 266—273.

ROZLIČNOSTI

Za čo (sa) možno habilitovať?

V Učiteľských novinách z 29. dec. 1977 (č. 52, s. 7) sme číitali vetu: *Jubilant... doktorát získal na FF UK v Bratislave a habilitoval sa na kandidátu vied.* Treba hned konštatovať, že v citovanej vete slovo *habilitovať* sa nebolo použité správne, ani nemalo správnu predložku (*na*). V Slovníku slovenského jazyka (I, 1959, s. 448) čítame: „*habilitovať*, -uje, -ujú dok. (*koho*) udeliť niekomu docentúru, právo prednášať na vysokej škole // *habilitovať* sa (*na čo* i bezpredm.) stat sa docentom, dosiahnuť právo prednášať na vysokej škole: *h. sa na matematiku, na slovenskú jazykovedu.*“

Najprv by sme chceli povedať niekoľko slov o väzbe slovesa *habi-*

litovať (sa). Podľa najnovších výskumov nie je systémová väzba *habilitovať (sa) na docenta*, ale iba *habilitovať (sa) za docenta* (pozri J. Oravec: Učiť sa/vyučiť sa za maliara, byť promovaný za doktora, KS, 8, 1974, s. 52—56). Zvratná podoba *habilitovať sa* môže mať zároveň až tri väzby: 1. s predložkou *na* s lokálom, napr. *habilitovať (sa) na monografiu Slovenské predložky*. V tomto prípade je väzba so 6. p. základná, prípustná je však aj väzba s predložkou *na* so 4. pádom: *habilitovať sa na monografiu Slovenské predložky*; 2. s predložkou *za* s akuzatívom: *habilitovať sa za docenta*. Touto väzbou sa vyjadruje osobný predmet a je ustálená podobne ako pri *promovať za doktora*; 3. s predložkou *na* s akuzatívom, ktorou sa vyjadruje cieľový predmet: *habilitovať sa na slovenčinu, na fyziku*. Maximálne sú tu teda tri väzby. Keby sme aj osobný objekt vyadrovali predložkou *na* s akuzatívom, znížili by sme zrozumiteľnosť takého spojenia. Vznikol by totiž takýto nejednoznačný syntaktický útvar: *habilitoval (sa) na monografiu Slovenské predložky na docenta na slovenčinu*. Pravdaže, tieto tri väzby spolu sú možné skôr iba teoreticky. Najdôležitejšia je väzba s predložkou *za* so 4. pádom: *habilitoval sa za docenta*, hoci práve tá sa často vynecháva v dôsledku vecného významu slovesa *habilitovať sa*. Väzba typu *na slovenčinu* sa stáva nepotrebná vtedy, keď odbor sa vyjadrí genitívom pri slove *docent*: *habilitovať sa za docenta slovenčiny*.

Habilitovať (sa) teda — podľa vyššie uvedeného — možno iba za docenta. Vedeckú hodnosť kandidáta vied (lat. *candidatus scientiarum, CSc.*) a doktora vied (*doctör scientiarum, DrSc.*) možno len dosiahnuť po úspešnej obhajobe kandidátskej alebo doktorskej dizertačnej práce.

Sloveso *habilitovať (sa)* má svoj základ v latinskom adjektíve *habilis*, ktoré súvisí s latinským slovesom *habere* s pôvodným významom „držať, udržiavať“ a potom „mať, vlastniť“. Ak niekto má vlastnosti potrebné na výkon určitého povolania, tak je na to schopný. Latinské adjektívum *habilis* sa v Latinsko-českom slovníku (autori M. Pražák — Fr. Novotný — J. Sedláček, Praha 1948, s. 617) vykladá takto: 1. co lze rukou dobře uchopiti, vhodný, pohodlný... 2. hodici se, vhodný, schopný. Od neho je utvorené substantívum *habilitas, -atis* f. schopnost.

Každý, kto chce dosiahnuť právo prednášať na vysokej škole, musí prejsť tzv. habilitačným konaním. Podľa doteraz platných predpisov má predložiť habilitačnú prácu a pred príslušnou komisiou dokázať svoju pedagogickú a vedeckú spôsobilosť. Po úspešnej habilitácii vymenuje potom minister školstva uchádzca za docenta. To značí, že uchádzca dosiahol *venia docendi* alebo *venia legendi* čiže povolenie prednášať na vysokej škole.

Docent a profesor, na rozdiel od vedeckých hodností *kandidát vied a doktor vied*, sú vedecko-pedagogické tituly.

Svojím pôvodom je názov *docent* činné príčastie prítomné od latinského slovesa *docere* — učiť a znie *docens*, gen. *docentis* — učiaci. Pomenovací tvar v slovenčine dostaneme, ak vynecháme genitívnu pádovú príponu *-is*.

Od slovesa *docere* (od jeho supínového kmeňa *doct-*) je odvodené aj slovo *doctor*, ktoré v stredovekej latinčine označovalo učiteľa. S ním súvisí aj výraz *doctrine* (učenie). Na vysokej škole totiž mohol byť učiteľom (doktorom) iba ten, kto mal svoje vlastné učenie (doktrínu), ktoré musel pred komisiou obhájiť, aby mohol dosiahnuť titul doktora čiže stať sa učiteľom.

Latinský výraz *venia docendi* znamená doslova „povolenie učiť“ a *venia legendi* „povolenie čítať“. Tieto výrazy sú však synonymné. Na stredovekých univerzitách sa totiž vyučovalo (prednášalo) tak, že sa texty vedcov (napr. diela Aristotela a iných) museli čítať, aby sa prednájajúci náhodou nepomýlil. Po latinsky *čítanie* je *lectio*. Z toho je napr. i ruské *čitat lekcii* — prednášať a latinské *index lectionum* — zoznam (doslova ukazovateľ) prednášok.

Často počujeme hovoríť, že sa niekto habilitoval za profesora. Tento výrok je nesprávny z vecnej stránky. Habilitovať sa je možné — ako sme to už vyššie uviedli — iba za docenta, lebo ak niekto už preukázal svoju schopnosť prednášať na vysokej škole, nebolo by logické, aby túto svoju schopnosť musel dokazovať ešte raz. Za profesora (mimoriadneho alebo riadneho) sa už nikto nehabilituje, ale docentov alebo aj iných vynikajúcich odborníkov z praxe, ak „... vyhovujú morálno-politickej požiadavkám, ak vytvorili významné (u riadnych profesorov vynikajúce) vedecké práce, majú pedagogickú spôsobilosť a potrebnú prax ...“ (pozri zákon o vysokých školách zo 16. marca 1963, č. 19 Zb., §§ 25, 26, 27) vymenúva na návrh vlády prezident republiky za vysokoškolských profesorov.

Š. Horváth

Skalolezec, skalolezectvo

V tejto poznámke chceme venovať pozornosť novotvarom z oblasti športu *skalolezec*, *skalolezectvo*, *skalolezenie* a pod., ktoré sa začínajú hojnejšie vyskytovať už aj v publicistike a rozhlasových správach. Aspoň niekoľko príkladov: *Skalolezci v Sološnici*. (Večerník) — *Na súťaži sa zúčastnili skalolezci z Tatier, Košíc, Žiliny a Zvolena*. (Sport) — *Pri príležitosti 33. výročia oslobodenia Bratislavы usporiadal MV ČSŽTV 4. ročník Slovenského pohára v skalolezení na Jastrabích skalách v Sološnici*. (Večerník)

Ide tu, ako je zrejmé hneď na prvý pohľad, o pravidelne utvorené výrazy, ktoré vznikli analogicky podľa slov *horolezec*, *horolezectvo* a ktoré sa lišia od svojich „vzorov“ iba tým, že ich prvá časť *horosa* nahradza zložkou *skalo-*. Z formálnej stránky nemožno teda proti uvedeným výrazom nič namieňať. Ale to bolo jasné od začiatku; na mieste sú však iné otázky. Sú vôbec potrebné tieto slová? Nevystačili by sme so zaužívaným, všeobecne známym a v lexikografických príručkách opísaným termínom *horolezec* a s jeho odvodeninami? Ved napokon sú to práve horolezci, čo „lezú“ po skalách.

Dôležité je tu presné určenie pojmu *skalolezectvo*.

Je to bezpečné lezenie po cvičných skalách na čas. Bezpečné preto, lebo skalolezec je istený zhora a v prípade vypadnutia zo steny sa zosunie ani nie pol metra. Skalolezectvo je jedným z mladých športov u nás.

Termíny *skalolezectvo* a *horolezectvo* teda pomenúvajú dve odlišné športové odvetvia, aj keď prvý šport možno čiastočne chápať ako prípravnú disciplínu na druhý šport. O skupine slov *skalolezec*, *skalolezectvo*, *skalolezkyňa* atď. teda platí, že sú to potrebné neologizmy, ktoré treba zachytiť aj lexikograficky.

Napokon ešte slovo o dvojici *skalolezectvo* — *skalolezenie*, ktoré sa v textoch používajú striedavo. Odporúčali by sme dávať prednosť výrazu *skalolezectvo*, a to so zreteľom na to, že je utvorený rovnako ako názvy iných športov, ako je *horolezectvo*, *povrazolezectvo*, príp. *jazdectvo*, *vodáctvo*, teda nie *horolezenie*, *povrazolenie*, *jazdenie*, ktorým chýba potrebná terminologická stabilita a kategoriálnosť (v prípade dejových podstačných mien typu *skalolezenie* ide totiž o menovanie konkrénej cinnosti).

S. Ondrejovič

SPRÁVY A POSUDKY

Milan Urbančok má päťdesiat

Člen redakčnej rady Kultúry slova Milan Urbančok sa narodil 14. októbra 1928 na Turíčkach (teraz časť Cinobanej). Prvý raz som sa s ním stretol cez prázdniny r. 1947 v jeho rodičovskom dome. Robil som nárečový výskum pre Atlas slovenského jazyka a málovrvanný študent Milan, septimán lučenského gymnázia, spolu so svojím horným susedom Richardom Schnekom (naším spoločným priateľom) sa vytrvalo usiloval priviesť svojho starého otca na to, aby rozprával len tak, ako sa na Turíčkach vraví.

Prešlo šesť rokov a Milan Urbančok ako absolvent filozofie (odbor slovenčina — semitská filológia) prišiel do Jazykovedného ústavu, ibaže nie do dialektológie, ale vhupol rôvno do práce na *Slovníku slovenského jazyka*. Je spoluautorom tohto diela a svoju odbornú aktivitu pri jeho koncipovaní

predlžil a dôkladnou analýzou materiálu rozvíjal v šestročnom seriáli článkov *Čítame Slovník slovenského jazyka*, uverejňovanom v našom časopise. Lexikológiu a lexikografii sa Milan Urbančok venuje podnes.

Z prác M. Urbančoka ešte spomenieme aspoň štúdiu základného významu *Príspevok k triedeniu opytovacích viet* (Jazykovedné štúdie I, 1966, s. 213—226), úvahy o mládežníckom slangu — napr. *Slang a jeho miesto v literatúre* (v zborníku Jazyk a umelecké dielo, Bratislava 1966, s. 228—232) a ako náznak sociolingvistického zacielenia jeho usilovania v okruhu jazykovej kultúry popularizačného príspevku *Hlavná vec, že si rozumieme* (Jazyková poradňa 2, 1960); *Nechod' s kanónom na vrabce* (Jazyková poradňa 4, 1966) a *Vinnetu Svoreň alebo svetovosť* (Pravda 31. 12. 1966).

Zo svojej doterajšej odbornej cesty M. Urbančok spomína často a vari najradšej roky kolektívnej práce na *Morfologii slovenského jazyka* (Bratislava 1966), keď skupina siedmich pracovníkov pod vedením jeho vysokoškolského učiteľa, vtedy vedúceho oddelenia spisovného jazyka a potom riaditeľa Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, Jozefa Ružičku koncipovala uvedené dielo. Milan Urbančok sa na ňom zúčastnil kapitolou *Citoslovcia*. S potešením spomína, aká to bola družná, sviežou diskusiou živená spolupráca, do ktorej každý člen autorského kolektívu pohotovo dával, ale z nej aj bral, odborne rástol a pritom nechýbali ani priateľské oddychové chvílky.

M. Urbančoka charakterizuje odborná rozvážnosť, trizevy logický úsudok a publikáčna striedenosť. Treba povedať, že oveľa viacej jazykovedných problémov premyslel, ako ich riešenie podal na papieri. V tvorbe odbornej literatúry, ale i vo vzťahu k narastaniu umeleckej literatúry zastáva náhľad, že nie všetko, čo autor premyslí a napíše, má potom aj uverejniť. M. Urbančok vie dobre premeriavať i odvážiť hodnotu slova, oceniť jeho rozumovú i emótnu silu. Pri kodifikačnej práci uváživo cídu: má prísne sito.

Teraz usilovne spolupracuje na koncepte normatívneho slovníka spisovnej slovenčiny.

Počas štúdií nemal nazvyš zdravia, nedávno i tŕpký mu prichodilo prehryznúť, predral sa však nimi a teraz vyrovnané pokračuje v práci.

Želáme nášmu novému päťdesiatnikovi dobré zdravie a úspech v zhŕňaní výsledkov tvorivej odbornej práce.

G. Horák

Súborné dielo o liečivých rastlinách

(KRESÁNEK, J. a kol.: *Atlas liečivých rastlín a lesných plodov*. Ilustroval J. Krejča. Martin, Osveta 1977. 768 s.)

Doteraz u nás vyšli už mnohé publikácie venované liečivým rastlinám, čo je neklamný znak toho, že je to téma stále aktuálna. Boli to však väčšinou práce menšieho rozsahu, ktoré postupne zastarávali, lebo výskum aj v tejto oblasti ide dopredu. Preto nečudo, že sa vydavateľstvo Osveta podujalo vydáť takú prácu o liečivých rastlinách, ktorá by čo najkompletnejšie a odborne na vysokú úroveň zhrnula aktuálne informácie o uvedenej téme pre všetkých záujemcov o liečivé rastliny (od zberačov a pestovateľov až po používateľov). A tak máme pred sebou v reprezentačnej podobe vydaný vyše se-

demstostranový *Atlas liečivých rastlín a lesných plodov*. Príslušní odborníci sa iste vyjadria k tomu, nakoľko sa autorskému kolektívu podarilo uvedený zámer splniť. (V knihe sa neuvádzajú členovia autorského kolektívu, hoci je to bežné pri publikáciách, v ktorých sa uplatňujú viaceré vedné odbory.) Nás budú zaujímať, prirodzene, iba poznámky o menách rastlín, ako aj celková jazyková stránka tejto publikácie.

Jadrom knihy sú jednotlivé state o rastlinách (sprevádzané výstižnými farebnými nákresmi rastlín), v ktorých sa uvádzajú ich morfológická a ekologická charakteristika, ďalej obsah látok a ich uplatnenie v liečiteľstve (Iudovom i oficiálnom), údaje o čase a spôsobe zbierania i sušenia a uskladňovania, príp. aj odpredaja. Pri viacerých rastlinách sú aj poznámky o ich pôvode, o prvých historických zmienkach o nich a o ich pomenovaniach, najmä medzinárodných, vedeckých, zriedka aj o ľudových. Najčastejšie sú to rozličné vysvetlovania (niekedy aj viaceré) vedeckých názvov rastlín, preberané dosť nekriticky z rozličnej staršej literatúry. Výrazne o tom svedčí fakt, že to isté meno sa vykladá na dvoch miestach rozlične. Napr. pri mene *Thymus* čítame: *Vedecké pomenovanie je odvodnené z gréckeho thymos = sila a mužnosť* (370), ale o dve strany ďalej sa píše, že *Tymian poznali už v staroveku. Pomenovanie má podľa Tschircha z egyptského označenia tham — thm...* (372) Nazdávame sa, že v takejto praktickej publikácii až také ďaleké etymologizovanie nie je potrebné, je dosť samoučelné. Podobná informácia je aj pri rodovom mene *Silybum*: *Názov silybum je údajne odvodnený z egyptského sobil. Dioskorides nazýval rastlinu silybon* (542). Iná vec je, keď názvy majú aspoň dajaky vzťah k vlastnostiam rastliny alebo k nášmu domácomu názvu; vtedy pokladáme takéto „odkrývanie“ mien za užitočné. Tak je to napr. pri mene *Cynoglossum* — psí jazyk: *Vedecký názov rastliny aj niektoré národné pomenovania vychádzajú z gréckeho kyón, kynos = pes a glossa = jazyk (vzhľadom na tvar listov)* (486). Takéto poznámky k menám sa však nedávajú dôsledne, ba chýbajú aj pri takých priezračných názvoch, ako je napr. *Helianthus* — slnečnica (564), *Passiflora* — mučenka (394), *Melissa* — medovka (380) a ī. Pri domáčich, slovenských názvoch sú takéto poznámky pomerne zriedkavé (a žiadali by sa azda viac ako pri medzinárodných pomenovaniach), pritom nie vždy najpresnejšie. Napr. pri názve *kapusta* k poznámke *Slovenské pomenovanie kapusty vychádza asi z latinského caput = hlava, resp. caputium = kapucňa, pre tvar zatvorennej hlávky...* (272) sa malo dodat, že tento názov sa častejšie vysvetluje z lat. *compos(i)ta* = zložená. Podobne pri ľudovom názve *borievky* sa uvádzajú: *Bežnejšie používané označenie „jalovec“ azda pochádza od abortívneho účinku niektorých druhov (...) alebo skôr od bežného slovanského výrazu jalovec, a to vzhľadom na listy ihlicovitého tvaru* (138); aj tu by sa žiadala aspoň zmienka o tom, že uvedený názov sa vysvetluje aj od slova *jalový* (vzhľadom na plody). Ako z našich poznámok vidieť, vysvetlovanie názvu rastlín nie je v tejto publikácii domyslené.

Slovenské mená rastlín sa v recenzovanej knihe používajú zväčša v zhode s našou oficiálnou nomenklatúrou. Iba v niektorých prípadoch autori použili, popri oficiálnom mene aj staršie pomenovanie, dokonca na prvom mieste, a oficiálny názov len ako synonymum; napr. na s. 286: *konitruď lekársky, syn.: graciola lekárska* (Něvacký, 1954), podobne na s. 394: *mučenka (passi-*

flóra) opletavá, resp. na s. 528: *ruman(ček) rímsky*. Meno *zemežlč* sa v tejto práci používa podľa staršej kodifikácie ako slovo ženského rodu (632), hoci v dnešnej našej oficiálnej nomenklatúre je to názov mužského rodu. (Zdôvodnenie sme podali v príspevku Rodovosť zložených substantív v terminológii v časopise Slovenské odborné názvoslovie, 2, 1954, 289 n.) Podobne na staršie vývinové štádium našej nomenklatúry nadväzujú podoby typu *gaštanovník* (202), *mandľovník* (366), *olivovník* (416), pravda, popri oficiálnych názvoch *gaštan*, *mandľa*, *oliva*. Nazdávame sa, že v publikácii tchto druhu majú miesto iba oficiálne mená rastlín a ostatné názvy, t. j. staršie alebo ľudové, sa môžu použiť iba s komentárom.

Okrem oficiálnych mien sú v tejto práci často uvádzajú aj niektoré ich nárečové podoby, ako to býva zvykom v literatúre tohto druhu. Väčšina týchto ľudových názvov je známa z našej staršej literatúry, najmä zo Slovenského herbára z r. 1945 ([J. Futák a kol.]). No sú tu aj mená zo staršej literatúry nám neznáme (opierame sa o našu prácu *Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1972). Napr. pri repíku lekárskom je dvanásť ľudových mien, z toho dve sú nové: *stonček* a *varkočky Panny Márie* (508). Pri sedmokráske obyčajnej z jedenástich ľudových názvov sú nové dokonca štyri: *babička*, *husie kvietko*, *letná krása* a *zábudlivka* (538). Škoda, že nepoznáme pramene, odkiaľ tieto mená autori čerpali. Možno predpokladať, že mnohé z nich (najmä mená typu *trojan vodný* 602, *rdesno hadie* 574, *skopôlia tulkovitá* 546, *polynka obyčajná* 442 a pod.) nie sú ľudové, ale skôr prevzaté zo staršej literatúry (ako sa to náležite poznámenáva pri indexe na s. 736).

Popri uvedených menách sa ešte uvádzajú aj názvy české, nemecké, maďarské, talianske, francúzske, anglické, španielske a ruské. Nazdávame sa, že do takej bohatej palety sa mohli zaradiť aj poľské názvy a názvy aspoň jedného z južných slovanských jazykov.

Sám text recenzovanej práce je z jazykovej stránky na pomerne dobrej úrovni. Pretože je popreplietaný samými odbornými názvami (cudzie názvy sa spravidla v zátvorke vysvetľujú domáćimi), je trošku tažký, ale zrozumiteľný. Najviac nedostatkov sa týka výberu slov. V takejto odbornej publikácii zaráža napr. používanie slova *mohutný* v prípadoch ako: *mohutný močupudný účinok* (111), *mohutné pôsobenie* (240). Podobne je dosť nezvyčajné hovoriť, že *rastlina žije* (!) *pri potokoch* (104) alebo že *svojím výskytom bežne ohlasuje* (!) *hlboké vrstvy rašelin* (518), resp. že *čuchový vnem... leží... medzi pachom silíc* (330), ďalej že *neslobodno drogu užívať chronicky* (!) (557) a pod. Často sa v recenzovanej práci používajú staršie alebo hovorové názvy, hoci autori vedia o ich spisovných ekvivalentoch, ako to vidieť z príkladov: *škumpa* (správne slovensky *sumach*) 67; *lišty* (*latky*) 49; *prietŕž*, *kýla* 478; *úsad* (*hexenšús*) 183; *obyčajný*, *obecný* (174, 182 a ī.), *čierny piepor* (*korenie*) 177 atď. Takisto pokladáme za nevhodné používanie takých nezvyčajných, najčastejšie hovorových slov a výrazov, ako sú *flakaté pľúca* (468), *jahňadá...* *sa kymácajú* (332), *plody sa zdrhujú* (316), *načeierané vrstvy* (369, 576), *nažky s chmýrím* (108), *lubkové koše* (42) a pod.

Z iných nedostatkov aspoň heslovite spomenieme chaotické používanie adjektív *žalúdočný* (väčšinou) a *žalúdkový* (zriedkavejšie), často popri sebe,

napr.: *žalúdkové krvácanie* — *žalúdočné ochorenia* (457), *žalúdočná šťava* — *žalúdkový vred* (495), *žalúdcčné vredy* — *žalúdková sliznica* (536). Ďalej sa žiada poukázať na trochu čudnú značku pre Československý liekopis: ČsL (s malým s; porov. analogické značky typu ČSA, ČSAV, ČSČK a pod.). Nezvyčajné je aj abecedné radenie slov na *I*- až po slováčach na *l*, čo značne stáže používanie tejto knihy, pretože jednotlivé rastliny nasledujú tu za sebou podľa abecedného poriadku. A tak *lan* (352) je až za *lyžičníkom* (350); podobne je to aj v indexoch na s. 731 a 738.

Tlačových chýb je v tejto knihe neveľa, no niektoré z nich sú dosť nepríjemné: *digitus = prst* (400) namiesto *prst*; *ochorenie kôže* (199) namiesťo *kože* a pod.

V recenzovanej knihe je okrem spomínaného (hlavného) textu ešte úvodná časť o historii liečivých rastlín (13 n.), kalendár kvitnutia rastlín (18 n.), časť o chránených rastlinách (31 n.) a kapitola o zbieraní liečivých rastlín (36 n.). Vlastná, špeciálna časť knihy sa začína kapitolou o používaní liečivých rastlín (71 n.) a končí sa časťou o niektorých cudzokrajných drogách rastlinného pôvodu a o daktorých drogách živočíšneho pôvodu (65 n.). Knihu uzatvára stručný slovník medicínskych výrazov (686 n.), kalendár zberu liečivých rastlín (691 n.), literatúra (726 n.), indexy názvov rastlín, a to oficiálnych slovenských (728 n.), slovenských ľudových a starších mien (736 n.), českých názvov rastlín (742 n.) a latinských mien rastlín (745 n.). Za tým je ešte index indikácií (745 n.) a škodlivých účinkov drog (763 n.).

Už aj z tohto stručného rozboru vidieť, že recenzovaná práca je doteraz najobsiahlejším kompendiom o liečivých rastlinách v slovenčine. Je preto želateľné, aby sa jej pri ďalších vydaniach venovala aj primeraná jazyková starostlivosť. Ako sme videli, dôkladnú revíziu a doplnenie si vyžadujú najmä interpretácie názvov rastlín.

F. Buffa

SPYTOVALI STE SA

Odrázovka a odrazka. — V. T. z Bratislavы: „Pri príprave na skúšky z dopravných predpisov som sa vo vyhláške č. 100/1975 Zb. o pravidlach cestnej premávky stretol s pomenovaním *biela*, resp. *červená odrazka*. Dosiel som na pomenovanie odrazového skla používanejho na motorových i nemotorových vozidlach poznala iba slovo *odrázovka*. Zaujíma ma, ktorý z uvedených názvov je správny.“

V Slovníku slovenského jazyka sa ani jedno z dvojice slov *odrazka*, *odrázovka* neuvádzia. Slovo *odrázovka*, ktoré je podľa nášho zistenia staršie, vzniklo univerbizačiou (zjednoslovenením), t. j. prevedením združeného pomenovania *odrazové sklo* pomocou prípony *-ka*, pripojenej k prídanému menu, do jedného podstatného mena. Podobne sú utvorené slová *prachovka* zo spojenia *prachová handra*, *litrovka* zo spojenia *litrová fláša*, *dvojdecovka* zo spojenia *dvojdecová fláša*, *šatovka* zo spojenia *šatová látka*, *šiltovka* zo spojenia *šiltová čiapka*, *obrazovka* zo spojenia *obrazová elektrónka* atď. Tre-

ba však pripomenúť, že takto utvorené slová majú zvyčajne hovorové zafarbenie (oproti dvojslovným spojeniam, ktoré sú štýlisticky neutrálne).

Slovo *odrazka*, ktoré je podľa nášho zistenia novšie, je utvorené slovotvornou príponou *-ka* zo slovesa *odraziť* (*odraz-iti* + *ka* — *odrazka*). Tento slovotvorný postup je bežný, o čom svedčia také príklady ako *pripojka* (zo slovesa *pripojiť*), *obálka* (*obal-iti*), *zástrčka* (*zastrčiť*), *prepravka* (*prepravit*), *priklopka* (*priklopiti*), *záchytky* (*zachytiti*), *skrutka* (*skrútiť*) atď.

Ukazuje sa teda, že názvy *odrazovka* aj *odrazka* sú utvorené dobre. No kým slovo *odrazovka* sa môže pociťovať ako príznakové (hovorové) so zreteľom na to, že aj niektoré iné názvy takto utvorené sa pociťujú ako príznakové, slovo *odrazka* je štýlisticky úplne neutrálne. Preto je použitie slova *odrazka* vo vyhláške č. 100/1975 Zb. o pravidlách cestnej premávky opodstatnené.

M. Považaj

Nové sloveso spojazdnit. — Pracovníci Čs. rozhlasu v Bratislave: „V súvislosti s rastúcim tempom výstavby slovenskej autostrády uverejňujeme v Čs. rozhlase čoraz viac materiálov o tomto diele. Pri publikovaní našich reportáží sme sa stretli s viacerými jazykovými problémami, ktoré sme vyriešili vďaka Vašej pomoci. Žiadame Vás preto, aby ste sa pokúsili pomôcť nám pri riešení ďalšieho problému. Vo vysielaní použil náš redaktor vetu, v ktorej sa okrem iného hovorilo, že stavbár sa zaviazali *spojazdnit autostrádu* do 1. augusta. Výraz *spojazdnit* použil redaktor preto, aby sa vyhol častému opakovaniu ďalších výrazov, ako je *uviesť do prevádzky* a pod. V tejto vete odmietol použiť aj výraz *sprístupniť*, pretože podľa jeho názoru slovo *spojazdnit* zodpovedá adekvátnejšie svojmu obsahu. Žiadame Vás, aby ste nám vysvetlili opodstatnenosť alebo neopodstatnenosť spomínaného výrazu.“

Sloveso *spojazdnit* s významom „urobiť pojazdným“ je správne utvorené z prídavného mena *pojazdný* predponou *s-* a príponou *-iť* podľa živého slovotvorného postupu (podobne sú utvorené napr. slovesá *scelit* z prídavného mena *celý*, *zrovnoprávniť* z adjektíva *rovnoprávny*, *zdokonaliť* zo základu *dokonalý*, *zoštátniť* z východiskového slova *štátny* a mnohé ďalšie). Sloveso *spojazdnit* je významovo priezračné a všeobecne zrozumiteľné, preto hoci je to novotvar, možno ho vo vymedzenom význame používať všade tam, kde je to potrebné.

Spojazdnit možno predovšetkým nejaký dopravný prostriedok, napr. auto, autobus, električku. Podľa toho, čo sme povedali doteraz, bude napr. spojenie *spojazdnit auto* značiť „urobiť auto pojazdným, uviesť ho do stavu, keď je schopné jazdy“. Iný okruh pomenovaní, ktoré sa ako objekt činnosti môžu spájať so slovesom *spojazdnit*, predstavujú dopravné tepny: autostrády, cesty, ulice. Aj význam spojenia *spojazdnit autostrádu* môžeme teda opísat formulou „urobiť pojazdnou, uviesť ju do stavu, keď je schopná používania“.

Uvedené opisy významu slovesa *spojazdnit* ukazujú, že ide o činnostné sloveso s kauzatívnym významom „spôsobiť, aby sa niečo stalo“. Sloveso *spojazdnit* je podľa svojho tvorenia kmeňotvornou príponou *-i-* a podľa významu dokonavé a jeho nedokonavý náprotivok znie *spojazdňovať*.

Týmto novým prostriedkom slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny však neradíme nahradzať ustálené a terminologizované spojenie *uviesť do*

prevádzky niečo. Dôvody vidíme nie iba v ustálenosti spojenia *uviesť do prevádzky*, ale aj v istom významovom a štylistickom rozdielie medzi obidvoma pomenovaniami. Spojazdní totiž značí „urobiť pojazdným“ vo všeobecnosti, nie iba „uviesť niečo do prevádzky“. Napr. keď sa odstránia následky hromadnej havárie, ktorá bránila prevádzke na autostráde, možno povedať, že sa autostráda spojazdní, že sa na nej obnoví prevádzka, ale nie že sa uvedie do prevádzky.

Štylistický rozdiel medzi slovesom *spojazdní* a spojením *uviesť do prevádzky* treba vidieť v tom, že na pomenovanie zvyčajne slávnostného začatia prevádzky na istom úseku autostrády nie je sloveso *spojazdní* vhodné. Nemožno totiž o oficiálnom činiteľovi, ktorý uvádzza do prevádzky istý úsek autostrády povedať, že spojazdní tento úsek.

Našim krátkym výkladom nechceme odrádzať autorov reportáži, aby hľadali nové výrazy na štylistické oživenie textu, aby teda striedali synonymné výrazy. Chceme iba upozorniť na to, že pri výbere výrazu treba mať na mysli predovšetkým presnosť, jednoznačnosť a štylistickú primeranosť (vhodnosť) vybratého pomenovania. V danom prípade pokladáme za najvyhovujúcejší výraz *dokončiť*: *Stavbári sa zaviazali dokončiť autostrádu do 1. augusta.* Ak nejde o úplné dokončenie autostrády, je vhodnejšie sloveso *spojazdní*, lebo má všeobecnejší význam.

J. Kačala

Pramenníky, pitné fontánky. — I. M. z Bratislavы sa sptýtuje: „Ako správne pomenovať zariadenia na prívod pitnej alebo minerálnej vody, ktoré sú zabudované v kameni alebo v betóne na frekventovaných miestach, dakde aj popri cestách, a umelé vodné žriedla, napr. na výstaviskách, na staniciach, v športových areáloch a pod., čo sa uvádzajú do činnosti tlačidlami? V nemčine sa takéto vodné zdroje nazývajú *Trinkbrunnen*.“

V slovenčine existuje na označenie zdrojov pitnej vody viacero názvov. Prirodzené vyvieranie, výtok spodnej vody sa nazýva *prameň*, *žriedlo*, *studnička*. Hlbšia okrúhla vykopaná alebo vyvŕtaná jama s vymurovanou či vybetonovanou stenou, do ktorej sa zhromažduje spodná voda z prameňa, sa nazýva *studňa*. Vodovodom sa pomenúva zariadenie na rozvádzanie vody v mestách a na dedinách potrubím.

Zariadenia na prívod pitnej alebo minerálnej vody vybudované z betónu, z kameňa i z kovu, ktoré nachádzame v kúpeľoch, na staniciach, pri väčších parkoviskách, prípadne na iných frekventovaných miestach, sa nazývajú *pramenníky*. Slovo *pramenník* sa v Slovníku slovenského jazyka ešte nezachytáva, no našli sme ho v Technickom nemecko-slovenskom a slovensko-nemeckom slovníku (Bratislava, Alfa 1966, s. 747) ako ekvivalent nemeckého termínu *Trinkbrunnen* (= pitná studňa). Bližšie sa slovo *pramenník* vykladá v Stavebníckom náučnom slovníku — III/1 (Bratislava, SVTL 1964, s. 344). Pramenník sa tu vysvetluje ako druh zdravotného zariadovacieho predmetu slúžiaci na odber čistej a na odvedenie použitej, znečistenej vody.

Zo slovotvorného hľadiska je názov *pramenník* utvorený analogicky ako napr. *popolník* (nádoba na popol), *čajník* (nádoba na čaj), *bielizník* (skriňa na uloženie bielizne), *senník* (miesto, kde sa ukladá seno) a iné. Z citova-

ných príkladov vidieť, že sa príponou *-ník* od pomenovania veci tvoria názvy predmetov (alebo miesta) slúžiacich na uloženie týchto vecí. Slovo *pramenník* označuje teda vybudované miesto, kde vyviera, príp. kde sa zachytáva pitná alebo minerálna voda.

Zariadenia na prívod pitnej vody na verejných priestranstvách, ktoré sa uvádzajú do činnosti tlačidlami tak, že voda z nich vystrekuje, nazývajú sa dvojslovným termínom *pitné fontánky*.

Termíny *pramenník* a *pitná fontánka* sme našli aj v návrhu ČSN 72 6620 Vodovodné potrubia. Citujeme z neho: „V často navštevovaných miestach (napr. v turisticky atraktívnych miestach, pri väčších parkoviskách a pod.) odporúča sa zriadiť verejne prístupné pramenníky a pitné fontánky.“

Na pomenovanie zariadení na prívod pitnej alebo minerálnej vody vybudovaných na rozličných frekventovaných miestach odporúčame používať názvy *pramenníky* a *pitné fontánky*.

E. Rísová

Výslovnosť miestneho názvu Odesa. — V súčasnej spisovnej slovenčine je rozkolísaná výslovnosť slabiky *de* v ukrajinskom miestnom názve *Odesa*. V slabike *de* sa v tomto miestnom názve vyslovuje spoluhláska *d* (*odesa*), ale aj spoluhláska *d* (*odesa*). V Slovníku slovenského jazyka (Zv. 6. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 288) sa pri hesle *Odesa* neuvádzá výslovnosť slabiky *de*. Vo vysielaní Československej televízie (1. 1. 1977) a Československého rozhlasu (7. 1. 1977 a 21. 8. 1977) sme z bratislavských štúdií počuli v slabike *de* v miestnom názve *Odesa* vyslovovať iba spoluhlásku *d* (*odesa*). V ukrajincine a ruštine (zapisuje sa *Odes-sa*) sa v tejto slabike vyslovuje spoluhláska *d*. Miestny názov *Odesa* je v súčasnej spisovnej slovenčine už zdomácnený, a preto se v ňom slabika *de* vyslovuje mäkkö ako v ostatných domácich slovách. V spisovnej češtine sa miestny názov *Oděsa* vyslovuje takisto so spoluhlávkou *d*. Ukrajinské mesto *Odesa* bolo kedysi gréckou kolóniou — *Odessós, Ordyssós* (Lutterer, I. — Kropáček, L. — Huňáček, V.: Pôvod zemepisných jmen. 1. vyd. Praha, Mladá fronta 1976, s. 199).

V tlači sme sa stretli s rozkolísanosťou pri podobe prídavného mena voči miestneho názvu *Odesa*. Prídavné meno *odeský* sa v časopise Život (r. 27, č. 31, 28, 7, 1977, s. 22) zapisovalo s jedným *-s-*, ale aj s dvoma *-ss-*, napr.: *Určili ma na Odesský technologický inštitút potravinárskeho a chladiarenského (!) priemyslu...* — *Odeský prístav, kam smerujú mnohé zájazdy nášho Čedoku.* V SSJ sa pri hesle *Odesa* uvádzá aj pôvodný zápis *Odessa*. Prídavné meno *odeský* a obyvateľské meno *Odesan* a *Odesanka* sa podľa SSJ píšu iba s jedným *-s-*. Podobne aj v prídavnom mene *ruský* sa píše iba jedno *-s-*.

V slabike *-de-* miestneho názvu *Odesa* treba v súčasnej spisovnej slovenčine vyslovovať spoluhlásku *d*: *odesa*. Prídavné meno *odeský* sa zapisuje s jedným *-s-*.

J. Jacko

KUL TÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ludovíta Štúra SAV. Ručník 12, 1978, č. 9. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Otto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vyčádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozšíruje Poštová novinová služba. Objednávky vrátane do zahraničia a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 884 19 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok v septembri 1978. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia, Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distributions rights are held by JOHN BENJAMINS. N. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1978

Cena Kčs 3,—